

Irásné Melis Katalin

XIII. SZÁZADI FALU ÉS FAZEKASTELEP SZIGETSZENTMIKLÓS HATÁRÁBAN

A Csepel-szigetet keresztező „M0” autópálya a sziget mindkét oldalán nagy kiterjedésű régészeti lelőhelyeken halad át. Az autópálya és a hidak építését megelőzően a veszélyeztetett területen leletmentéseket végeztünk, amelyekből igen sok, új értékes adatot nyertünk a délpesti határ középkori településeinek kutatásához. A szigetszentmiklói határban, az itteni régészeti lelőhely É-i felén, az építőkkel való harmonikus együttműködés eredményeképpen megkezdhattuk a lelőhely feltárását. 1988–89-ben az őskori telepen öt kora Árpád-kori lakóházat, árkokat, hulladékgödröket, és egy szabadon álló kemencét tártunk fel.¹ Terepbejárásai ismereteink szerint a felszíni régészeti jelenségek a leletmentés helyszínétől déli irányban megközelítőleg 1500 méter hosszan követhetők, ami valójában azt jelenti, hogy a lelőhely a híddal szomszédos Fővárosi Vízműtelep egész területére kiterjed. A Vízműtelepen évtizedek óta folytak földmunkák, ami a lelőhely feltárás nélküli pusztulását eredményezte.

1989-ben a Vízmű újabb medence létesítésébe kezdett a lelőhely déli végén. Már megkezdődött a felső talajréteg elhordása, de még találtunk egy kevésbé bolygatott területet egy újabb leletmentés elvégzésére. A két leletmentéssel feltárt terület közötti részen jól láthattuk, hogy sajnos teljesen megsemmisültek az őskori telep és az Árpád-kori falu odaeső részletei. A lenyesett, sárga homokban igen sok gödör, verem, ház nyomát figyeltük meg, de ezeknek a korát már nem lehetett meghatározni. A kijelölt helyen, a Vízmű 6. sz. kútja körül kezdtük meg a feltárást, ahol a felszínen különféle cseréptörédekeket, és faragott mészköveket is találtunk. A korábbi kutatás erre a területre helyezte a középkori Szöllős falu templomromjait, amelyek a Vízmű építése előtt még jól láthatóan kimagasodtak a bozotos felszínből (PEST MEGYE MŰEMLÉKEI II. 1958, 145). A feltárandó terület Ny-i határán a Vízmű keleti főnyomócsövének 4 m széles árka húzódik, kiásása idején a helybeliek felfigyeltek az árokban lévő telepjelenségekre, a feldúlt falakra és sírokra.² A feltárandó terület felszínének letisztítása után kiderült, hogy a kijelölt terület É-i és Ny-i felén megmaradt a középkori falu néhány objektuma, előtűnt a templom maradványa, a körülötte lévő sírokkal és kerítőfallal. Végül is feltártunk egy XIII. századi falurészletet, 46 különálló objektumot, házrészleteket, ár-

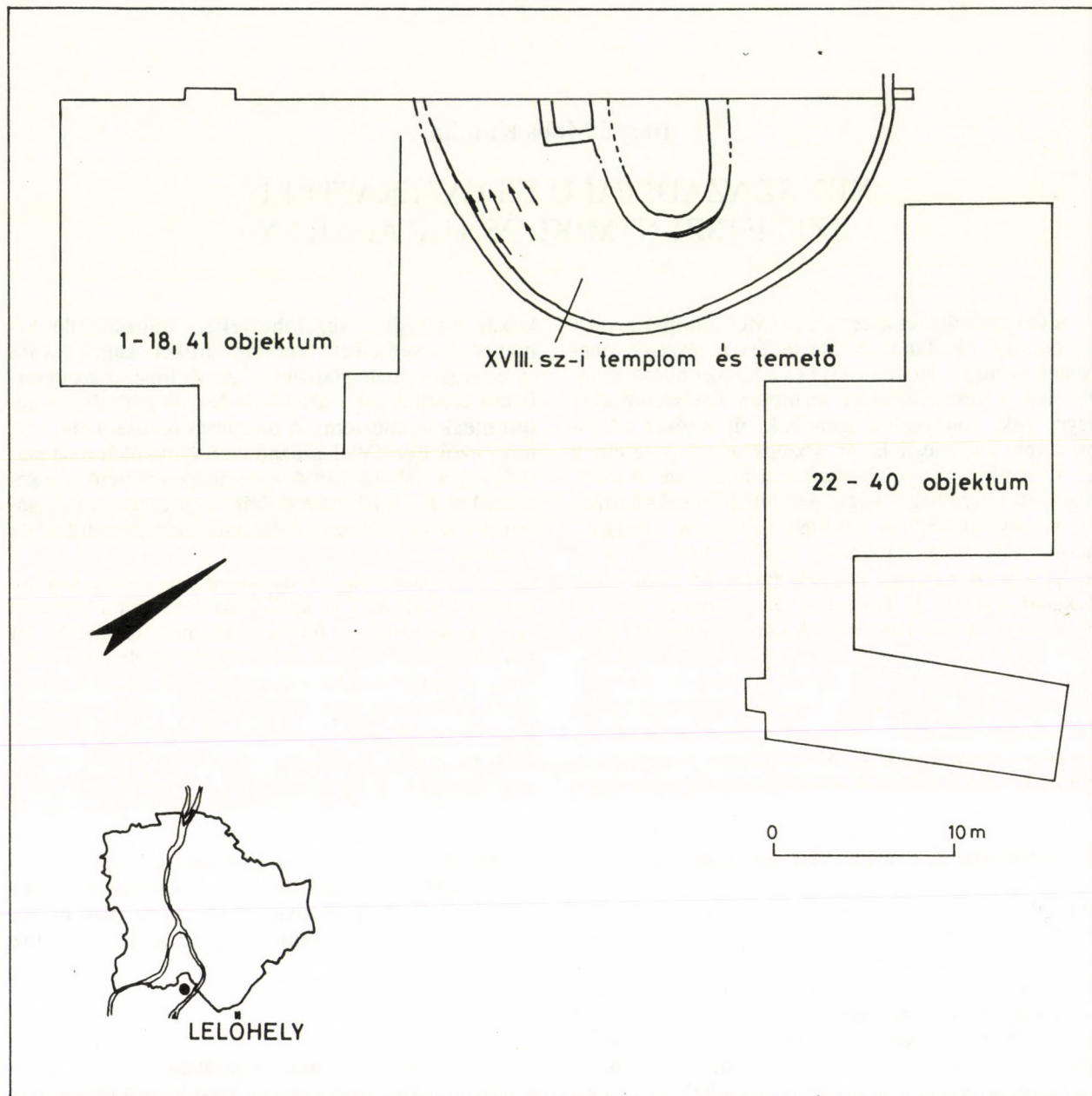
kokat, szabadtéri tüzelőhelyeket, szabadonálló kemencéket, vermeket, személgödröket, kagylószáritó és agyagkitermelő gödröket.³ Az építmények csoportosan kerültek elő, s általában három periódust lehetett megkülönböztetni. A templomromokról kiderült, hogy azok egy XVIII. század eleji temetőkápolna maradványai, ebből a korból származik a temető és a kerítőfal is. A XVIII. századi kápolnát és temetőt leszámítva a feltárásból csak XIII. századi régészeti leletek kerültek elő.⁴

A középkori falu maradványai két szelvényben helyezkedtek el. Az I. és az Északi szelvényt a falu egy-egy ház csoportjának feltételezett helyére tűztük, azt remélve, hogy nagyobb, összefüggő részleteket találunk. Mindkét terület nagyjából ugyanolyan mértékben károsodott a gépi földmunkától. Már a régészeti kutatás megkezdése előtt látni lehetett, hogy a két terület között kb. 20 méteres sávban alig vannak középkori cserepek, az égett, kormos, faszenes foltok pedig teljesen hiányoznak. Egyébként ezt a szakaszosságot a teljes lelőhely felszínét vizsgálva több helyen is észrevettük. A feltárási folyamán beigazolódott a feltevésünk, a két kijelölt szelvény között valóban üres, 18–20 m széles sáv húzódott, de minthogy látni fogjuk merőben más okból, mint ahogy azt előre gondoltuk (1. kép).

Északi szelvény

43. *Földbeásott lakóház.* A lelőhely legalacsonyabb részén, 55 cm-rel mélyebben, mint a lejtő teteje, előtűnt a ház padlója. A lesározott, égett padló három oldala épségben megmaradt, az É-i oldalt elhordták. A ház tengelye ÉNy–DK-i irányú volt. Hossza 300 cm, mérhető szélessége 200 cm volt. Tájolása megegyezett a D-re eső I. szelvényben feltárt, később ismertetendő házrészletek tájolásával. A ház falából kinyúló, két oldalán földbevéjt kemence a DK-i sarokban volt. A kemence feneke a ház padlóján volt. A fenéklap égett tapasztásának nagy része ugyan már hiányzott, az alaprajz formáját az átégett homok mutatta. A négyzetes alaprajzú égett foltnak egy-egy oldala 100 cm volt. A házból más részletet nem sikerült megfigyelnünk (2. kép 43).

A lakóház felhagyása után a ház üregébe egy szabadon álló kemencét építettek, amely szinte betöltötte a

1. kép A Szigetszentmiklós-vízműtelepi ásatás összesítő helyszínrajza (1988)
 Figure 1. Le plan total des fouilles du chantier de la Société des Eaux à Szigetszentmiklós

ház egész Ny-i felét. A négyszögletes, lekerekített sarkú, agyagból tapasztott kemencéből néhány helyen megmaradtak az oldalfal felmagasodó csonkjai is. Belső szélessége 115, hossza 100 cm, 15 cm hosszú nyaka, és csak 28 cm széles szája volt. A fenéklap 6–8 cm, az oldalfal 10–14 cm vastag volt. A kemence szája előtt 80 cm mély, 100 cm átmérőjű kerek gödröt találtunk, amelynek széle túlhaladt a ház Ny-i falán. Függőleges fala és vízszintes fenéke volt. A hamusgödör helyzete mutatta, hogy a kemence előterét a lakóház Ny-i oldalából alakították ki, elbontva ezzel a ház falát. Az egész gödör sűrű, feszesen, kormos föld-

del volt tele, jellegzetes XIII. századi leletekkel. A rendkívül apró cserepek között egyenlő arányban fordultak elő fekete, szürke, fehér színű darabok, fazekak, bögrék, tálkák, palackok jellegzetes darabjai. A kormeghatározást nagyban elősegítették a fehér kerámiatöredékek, főként a palackok és a tálkák darabjai. Olyan típusú edényekből származnak, mint amilyeneket igen nagy mennyiségben a budai királyi palotában és a budai Várnegyedben találtak. A XIII. század közepének, második felének jellegzetes edényformái voltak (HOLL 1963, 338, 6–9. kép).

A magyar Árpád-kori falvakban előfordult, hogy elhagyott házakba szabadon álló kemencét építettek. Elsőként Méri István tárt fel ilyeneket Tiszalök-Rázomon 1950-ben. A legegyszerűbb esetben az elhagyott házba csak egy kemencét építettek, mint Szigetszentmiklóson (MÉRI 1963, 273–275, 1. kép).

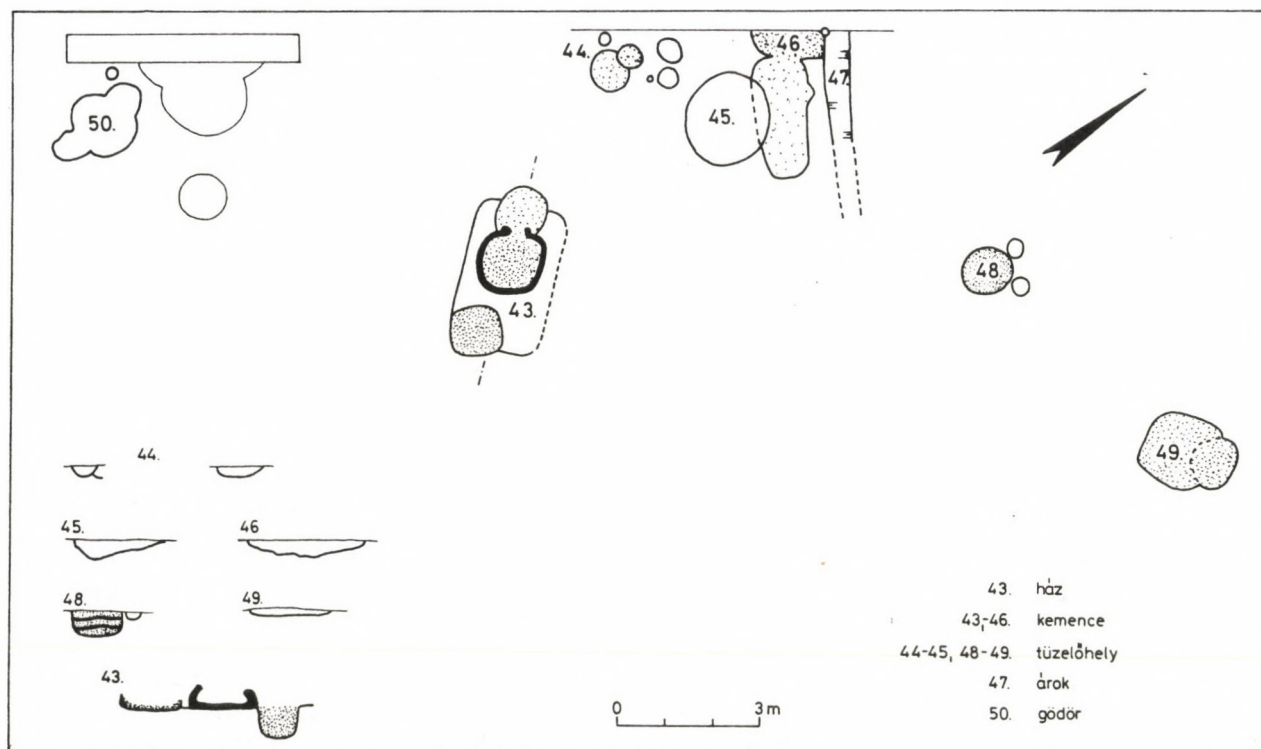
46. Szabadon álló kemence. A 43. házba épített kemencétől 9–10 méterre, a szelvény Ny-i felében került elő, szájával, előterével pontosan szembeállva az előzővel. A 8–10 cm vastag kemencefenék Ny-i fele megsemmisült a kutatási terület Ny-i határán húzódó 4 m széles vízcsőárok kiásásával. É-i oldalába pedig belevágtak egy Árpád-kori vízvezető árkot (47. sz.): A kemence ovális előtere 250 cm hosszú és 122 cm széles volt, fenékvonala követte az enyhén lejtős terület felszínét. Az előtér a kemence szájától fokozatosan mélyült, 44 cm mélységig. Sűrű, faszenes, kormos földdel volt tele, néhány, jellegtelen, Árpád-kori cserépdarabbal (2. kép 46).

47. Árok. Megsemmisítette a 46. kemence É-i oldalát. A 230 cm hosszú, 60 cm széles, 28 cm mély árok iránya megegyezett a kemencék és a földház tájolásával, ÉNy–DK-i irányban futott a lejtős homokháton a Duna felé. Az árok kevert barna földjében barna, szürke, fehér, XIII. századi, jellegzetes edénydarabok voltak. A terület utolsó 3. vagy 4. települési periódusából egy nagyobb méretű cölöplyuk származik, amelyet félig a kemence lapjába, másik felével pedig a víz-

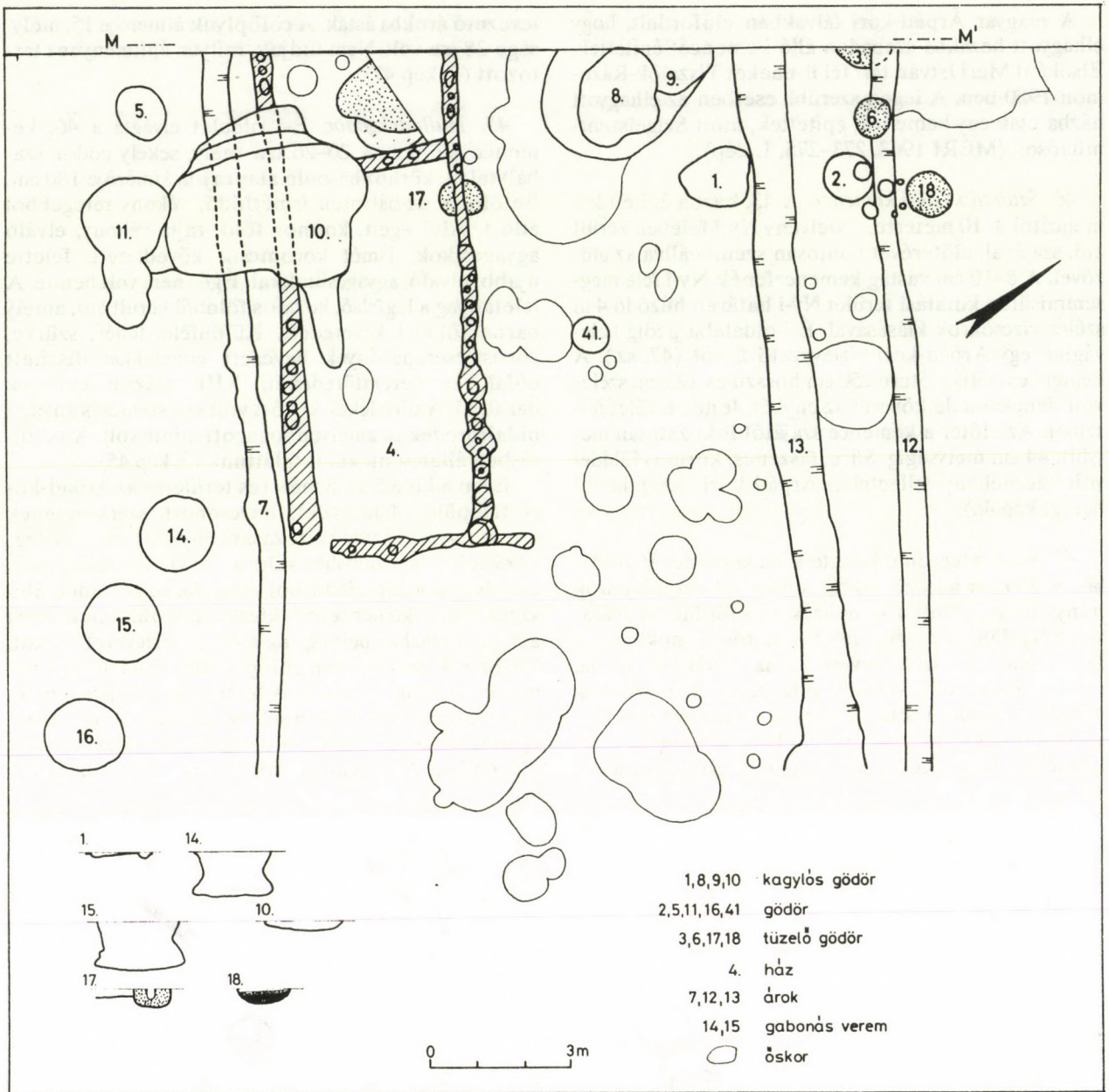
vezető árokba ástak. A cölöplyuk átmérője 15, mélysége 38 cm volt. Nem tudjuk, milyen építményhez tartozott (2. kép 47).

45. Hulladékgödör. É-i oldalát elvágta a 46. kemence előtere. A 20–26 cm mély, sekély gödör szabálytalan, körhöz hasonló alaprajzú, átmérője 180 cm. Betöltése szabályosan ismétlődő, vékony rétegekből állott. Alul égett, kormos föld, rajta vékony, elváló agyagsíkok. Ismét koromcsík következett, felette újabb, elváló, agyagsíkokkal. Égés nem volt benne. A leletanyag a legfelső, kormos földből került elő, amely barna földdel keveredett. Különféle, fehér, szürke, vörös cserépedények bevéselt vonalakkal díszített oldal, és peremtöredékei, XIII. századi edények darabjai. A töredékek között volt egyszemcsés anyagú oldaltöredék is, amelyen fogazott minta volt. A betöltésben állatcsontokat is találtunk (2. kép 45).

Ezen a kis 3,5 x 3,5 méteres területen az Árpád-kori település, falurészlet, házcsoport, szerkezetének gyors, egymás utáni változásait figyeltük meg. A legkorábbi, 1. periódusból való a 45. sz. hulladékgödör, ezt elvágja a 2. periódusból való, 46. sz. szabadon álló kemence. A kemencét rövidesen megszüntették, mert a 3. periódusban belevágták a 47. sz. vízvezető árkot. Végül a 4. periódusban cölöplyukat vertek félig a kemencébe, félig az árokba. A leletanyag alapján nem lehet megmondani, hogy a 43. sz. földház, majd a belevágtatott kemence hogyan illeszkedik az előbb felsorolt időrendbe. A leletanyag mindegyik objektumnál kb.

2. kép Az északi szelvényben feltárt XIII. századi falurészlet helyszínrajza
Figure 2. Le plan de la part de village du 13e siècle découverte au segment nord

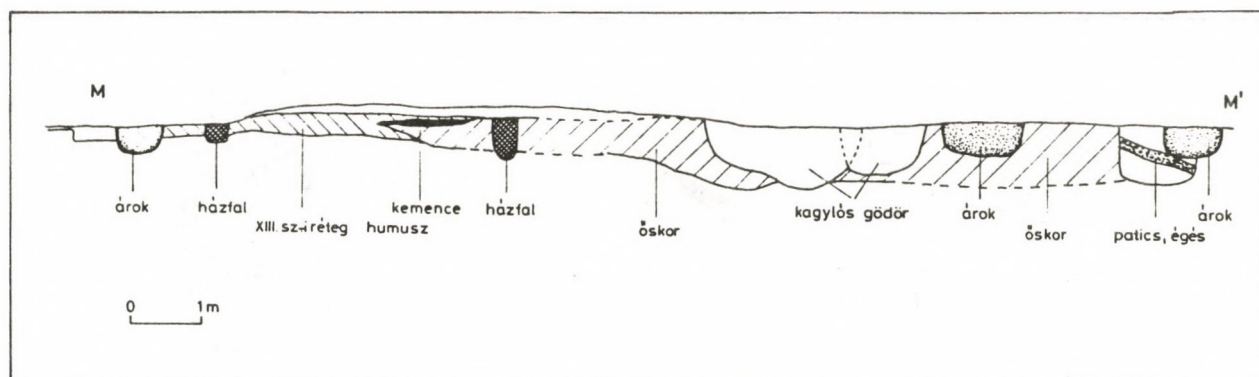

3. kép Az I. szelvény déli felében feltárt XIII. századi lakóház, és a körülötte lévő építmények helyszínrajza
 Figure 3. Le plan de la maison du 13e siècle découverte à côté sud du segment avec les établissements qui l'entourent

ugyanarra az időszakra, a XIII. század közepére, második felére tehető.

44. Szabadtéri tüzelőhely. A szelvény Ny-i határán négy, kisebb, hamuval, faszénnel teli gödör is felszínre került. A legnagyobb átmérője 100 cm, és 23 cm-re mélyült a nyesett felszínbe. É-i oldalán egy 40 cm átmérőjű, 30 cm mély gödör csatlakozott hozzá. Ny-i oldalán, 12 cm-re a tüzelőhely peremétől egy 20 cm átmérőjű, 28 cm mély karólyukat találtunk. A tüzelőgödör É-i oldalán még két, 40 és 38 cm átmérőjű sekély gödör volt, a kisebb mellett 10 cm-es karólyukkal.

Mindegyik gödörben volt egy-két jellegtelen Árpád-kori cseréptöredék. A gödrök mérete, és 20–30 cm-es mélysége arra mutat, hogy ezek alkalmanként viszonylag rövidebb ideig használt tüzelőhelyek voltak, olyan nyíltszíni tüzelőhelyek, amelyek fölött ágasfáról lógó edényben főtt az étel. A tűzhelyek szorosan egymás mellett helyezkednek el, és jól látszik, hogy egymás után keletkeztek (6. kép 1). A második tűzhelyet úgy készítették, hogy a korábbi ágasfát még használhassák, majd a harmadik hely mellé raktak karót, s ehhez építették a negyedik tűzhelyet is. A tűzhelyek elhelyezkedéséből arra lehet következtetni, hogy ezeknek

4. kép Az I. szelvény Ny-i felének metszetrajza
Figure 4. Le dessin de section du mur ouest du segment 1.

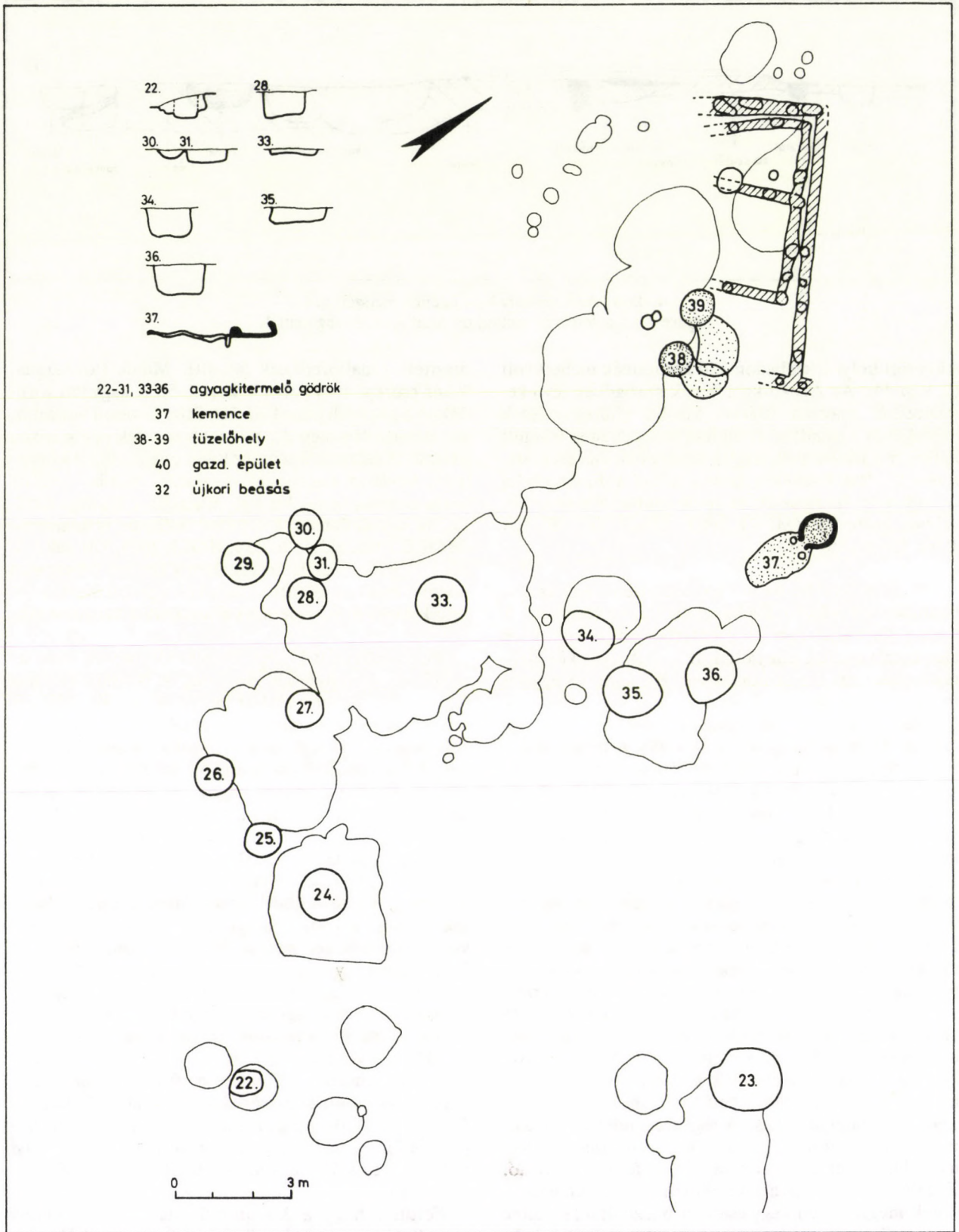
a kijelölt helye a szabadon álló kemencék mellett volt (2. kép 44). Az Árpád-kori falvak szabadban lévő kemencéinél gyakran találtak kisebb gödröket, ezek némelyikét szabadtéri tüzelőhelyként is meg lehetett határozni. Előfordult, hogy a kemencék épített előtérében találtak ilyeneket, mint például a dunaújvárosi Árpád-kori faluban. Itt az egyik szabadtűzhelyet kövekből építették (MÉRI 1963, 276.2. kép, BÓNA 1973, 15–32, 45–46).

48. *Tüzelőgödör.* Az É-i szelvény kemencéi és szabadtűzhelyei mögött, É-i irányban 3 m-re került elő. A felszín lenyесése után a bolygatatlan sárga homokban éles határvonallal kirajzolódott a szabályos kör alaprajzú folt, 100 cm-es átmérővel. É-i oldalán egymás mellett két egyforma, 40 cm átmérőjű kerek folt – cölöplyuk helyezkedett el, a gödör szélétől 8–10 cm, egymástól 40 cm távolságban (2. kép 48). A felszín letisztítása után előtűnt a gödör faszenes, kormos földje, amelynek a közepén tapasztás volt. A feltárás folyamán világosan kirajzolódott a gödör rétegeztsége (6. kép 2). A függőleges, oldalú, vízszintes gödör 50 cm mélységben maradt meg. A gödör fenekének közepén átégett a homok. Felette kormos, faszenes réteget találtunk, tetején az egész gödör felszínét betöltő, vékony tapasztással. Majd ismét kormos, faszenes réteg következett, felette vékony homokcsíkkal. Majd ismét az egész gödör felszínét vékonyan letapasztották. Tetején kormos, faszenes föld, homokos csík és a harmadik tapasztás rétege. A tapasztott rétegek nem voltak erősen átégve, ami azt mutatja, hogy nem a tűz magas hőfokára volt szükség. A gödör szélén lévő cölöplyukak csak 18 cm-re mélyedtek a nyesett felszínbe, kormos, barna földdel voltak betöltve, ami más volt, mint a gödör bármelyik rétege. A régészeti leletek a tapasztások közötti földrétegekben is előfordultak, de legnagyobb részük a legfelső tapasztás fölött került elő. Ez talán azt mutatja, hogy a gödröt eredeti rendeltetésének megfelelően négy esetben használták, s azután személgödör lett, háztartási szemetet dobáltak bele. Az alulról számított 2. kormos földcsíkból két, jellegzetes palacktöredék került elő a bevéssett vonallal

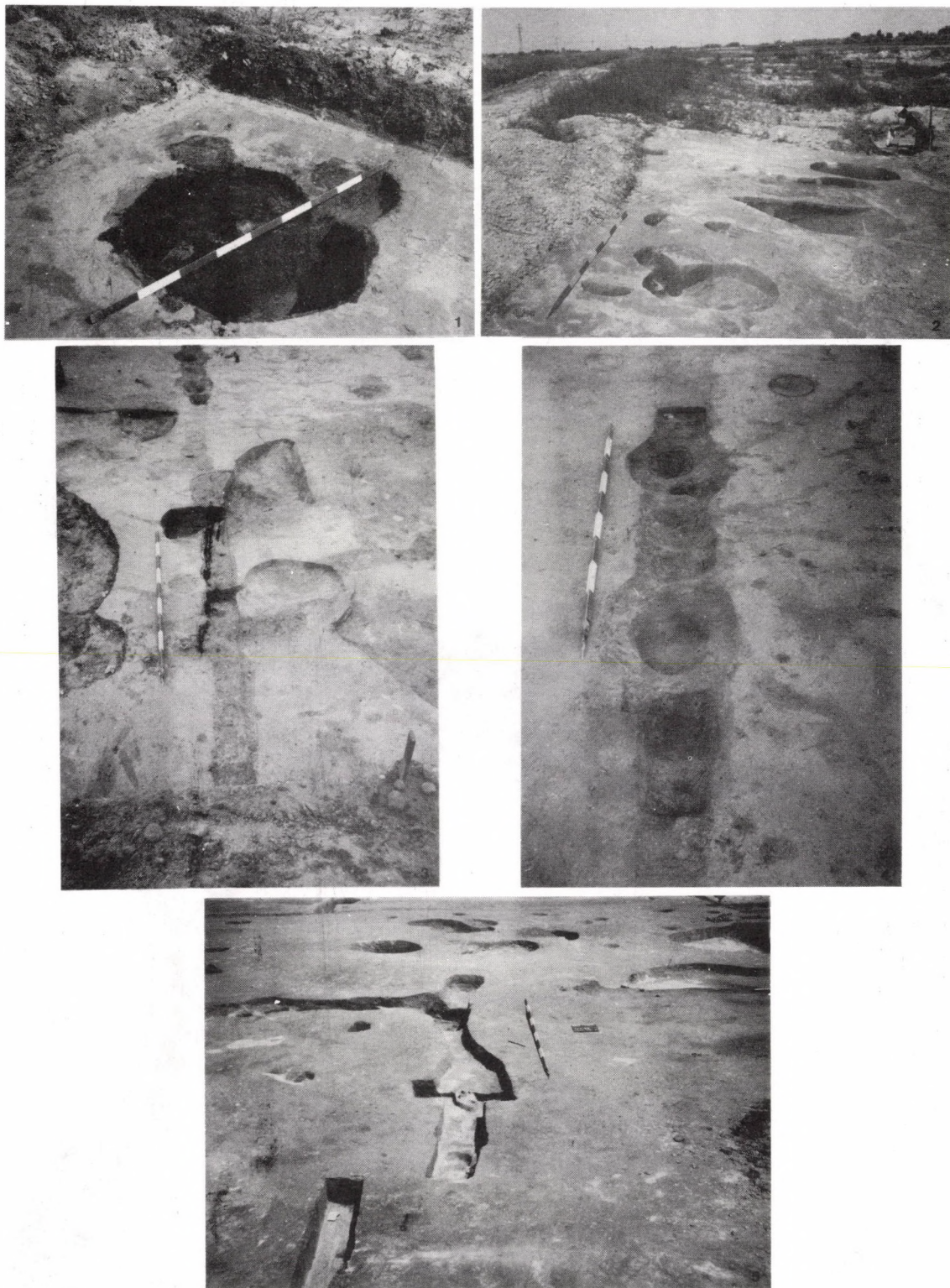
díszített oldaltöredékek között. Mindkettő sárgás-fehér cserépedény volt (7. kép 3, 5). A nagyobb töredéken a nagyobb palack vállán ötös, bevéssett vonalköteg látható (11. kép 2), a kisebb töredék pedig olyan palackból származik, amelyiknek a vállát, öblét körbefutó, bevéssett csigavonal díszítette. Mindkét edény belső oldalán vastag hurkák mutatják a készítés módját, az egyenetlenségek a külső felületen is látszanak (HOLL 1956, 181, 7–9. kép; HOLL 1963, 370, 68/2–3. kép). A gödör legfelső rétegében a korszak jellegzetes edénytöredékei, köztük a redukált égetésű osztrák fazekak darabjai is, valamint állatsontok kerültek elő.

49. *Tüzelőgödör.* Ugyanolyan betöltése volt, mint az előzőnek, de a formája más volt. A faszenes kormos folt tompa papucs alakot mutatott, amely 180 cm hosszú és 147 cm széles volt. A feltárás közben kiderült, hogy tulajdonképpen ez egy kettős gödör (2. kép 49). A korábbi, 147 cm átmérőjű gödörbe egy kisebb, 100 cm átmérőjű gödröt vájtak. A két gödröt átvágó metszet mutatja a rétegeket. A kisebb gödör alja 10 cm-rel magasabb volt, mint a korábbi gödöré. Alját sárga agyaggal tapasztották s ez a tapasztás benyúlott a nagyobb gödörbe, összesen 72 cm szélességben maradt meg. A kisebb gödör rétegei fedték, illetve elvágták a korábbi gödör rétegeit. Égésnyom, felette vékony tapasztás, koromcsík, faszenes, barna, homokos földcsík, vékony tapasztás, koromcsík, felette faszenes kevert föld. A nagyobb gödörben 3, a kisebb beleásott gödörben is három égésréteget találtunk. Az egész rétegsor 30 cm volt, a felsőbb rétegeket elhordták. A rétegekben kevés lelet volt. A kisebb gödör tapasztott, égett fenekén került elő a leletegyüttes legjelentősebb darabja, egy szürke, cseréptálka féldarabja (7. kép 4). Jellegzetes XIII. századi edényforma, gazdag méretbeli és formai változatai ismertek budáról, a királyi palotából és a Várnegyedből (HOLL 1963, 336–339, 67/7 kép).

Feltűnt, hogy a koromcsíkokban egész vékony ágacskákból, vagy valamilyen száras növényből származó faszéntöredékek voltak. Méri István a Tiszalök-rázosi kemencékben talált hasonlókat. Ezekről meg-

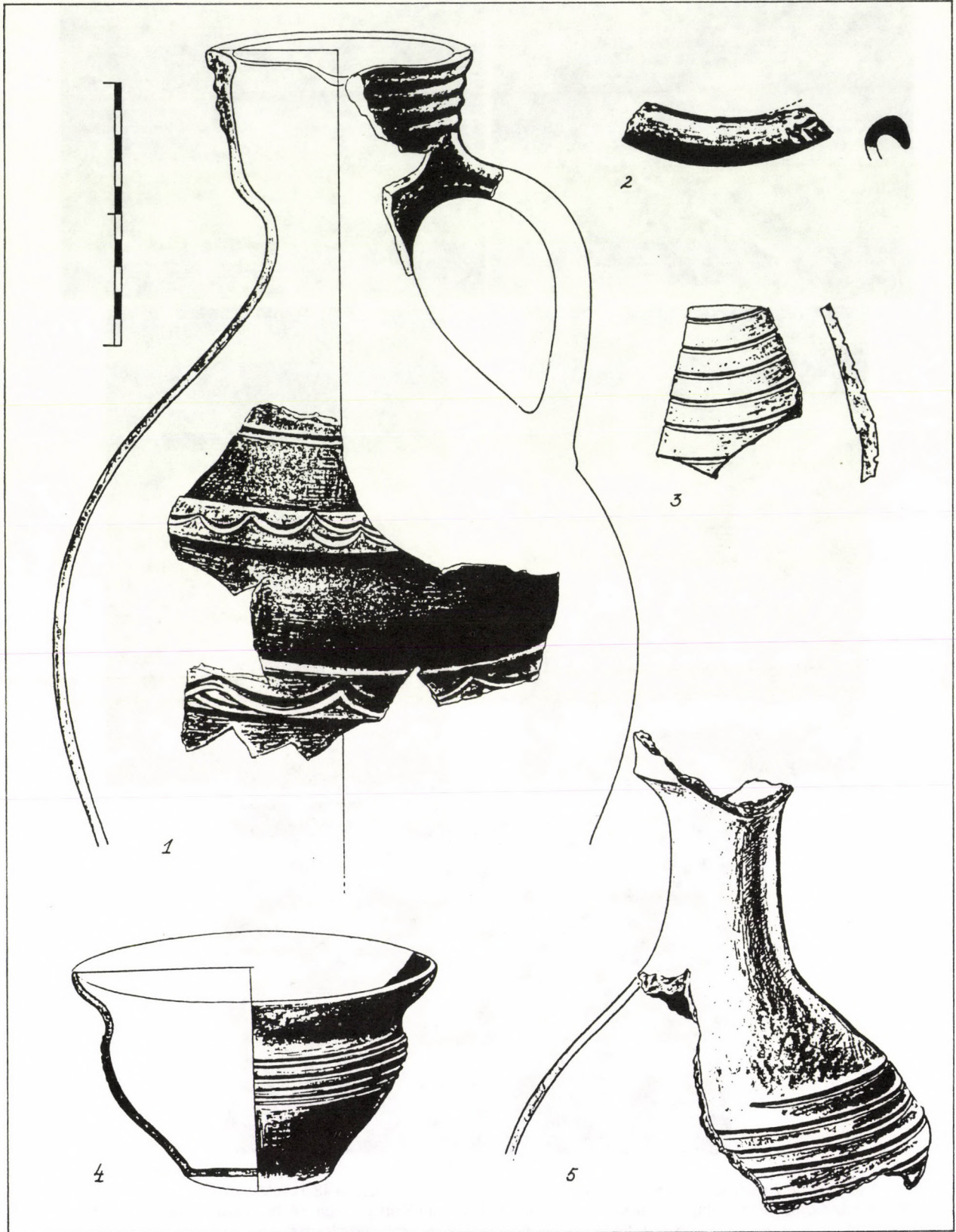

5. kép Az I. szelvény északi felében feltárt XIII. századi falurészlet helyszínrajza
 Figure 5. Le plan de la part de village du 13e siècle découverte à côté nord du segment

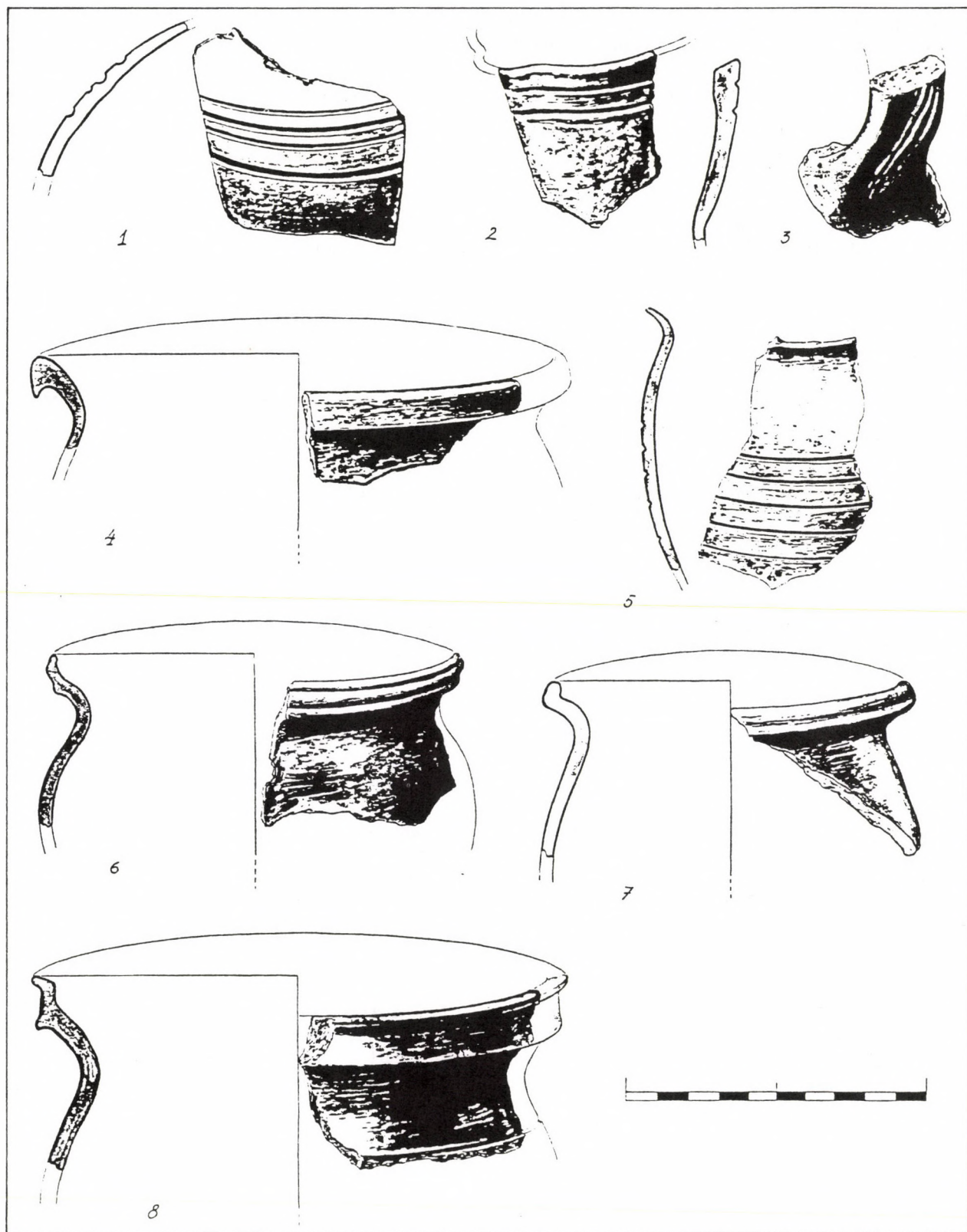

6. kép 1: az Északi szelvény szabadtéri tüzelőhelyei feltárás közben; 2: a 48. tüzelőgödör feltárás közben;
 3: a 4. ház északi falának alapozási árka; 4: az egyik cölöplyukba törött gerenda a 4. ház északi alapozási árkában;
 5: a 4. ház DK-i sarka, az alapozási árok feltárás után

Figure 6. 1: Les foyers en plain air du segment en train de la découverte; 2: le foyer 48 en train de la découverte;
 3: le fossé des fondations du mur nord de la maison 4; 4: une poutre cassée à un trou de pieu, dans le fossé des fondations
 nord de la maison 4; 5: le coin sud-est de la maison 4, après la découverte du fossé des fondations

7. kép XIII. századi edénytöredékek. 1–2: 42. gödör; 3, 5: 48. tüzelőhely; 4: 49. tüzelőhely
 Figure 7. Les fragments céramiques du 13e siècle. 1–2: la fosse 42 3; 5: le foyer 48; 4: le foyer 49.

8. kép XIII. századi edénytöredékek. 1–2: 4. ház cölöplyukai; 3, 5: 30. agyagkitermelő gödör; 4, 6–8: 38–39. tüzelőgödrök előtere

Figure 8. Les fragments céramiques du 13e siècle. 1–2: les trous de pieux de la maison 4; 3, 5: le fossé d'emprunt d'argile. 4; 6–8: l'espandade des foyers 38 et 39.

állapították, hogy hirtelen lánggal égő, kevés hőt árasztó szalma és fűfélék voltak, a füstölő kemencék fűtésére szolgáltak. A füstölő kemence előterébe függesztették a húst, a felfűzött halat, vagy a sajtot, amelyeket a kemence száján kiáramló füsttel tartósítottak. Az egyik Tiszalök-rázomi kemence előterében ágafák nyomai is előkerültek, ezekről azonban nem lehetett pontosan megállapítani, hogy a függesztő szerkezethez, vagy a tetőhöz tartoztak-e (MÉRI 1973, 278–279, 3. kép). A szigetszentmiklósi 48. gödör melletti cölöplyukak semmiképpen sem a tetőt tartották. A gödör fölé erősített élelem füstölés alatti tartására szolgáltak. A két cölöplyuk egy időben való használatát mutatja az azonos méret, az azonos mélység, és a lyukak azonos barnás homokos betöltése.⁵

Ha rátekinünk a szigetszentmiklósi ásatási összefoglaló alaprajzára, jól látszik, hogy a tüzelőberendezésekkel egykorú lakóház nem fér el ezen a területen. A füstölő gödröktől É-ÉNy-ra pedig nem voltak leletek. Valamennyi tüzelőberendezést a település egyik periódusába soroljuk, ami azt jelenti, hogy a 43. sz. földház megszüntetése, és a 47. sz. vízlevezető árok kiásása közötti időszakra. A tüzelőberendezésekhez tartozó házak valószínűleg a dombhát magasabb részén helyezkedtek el, és sajnos elpusztultak a Vízmű csőrendszerének és kútjainak építése közben. A régészeti leletanyag háztartási hulladék, jellegzetes XIII. századi edénytöredékek, állatsontok, kisebb vasrozsa darabok. A füstölő gödrök rétegeiből előkerült palack és tálka töredékek bizonyítják, hogy a tüzelőberendezéseket a XIII. század közepén, vagy a század második felében nem sokkal pusztulásuk előtt még használták. A feltárás eredményei azt mutatják, hogy az itteni falurészletben a ház, vagy a házcsoporthoz tartozó tüzelőberendezéseknek kijelölt helye volt, amelyeket a lakóházaktól, gazdasági épületektől távolabb egy csoportban építettek fel. Itt sütötték-főzték a mindennapi ételmet, és itt szárították, aszalták, füstölték, tartósították a tárolandó élelmiszereket. Az Árpád-kori falvak szabadtéri tüzelőberendezéseinek kialakulása a honfoglalást megelőző időszakra tehető. Bár a magyarországi avar telepeken is voltak hasonlóak, Árpád-kori külső kemencéink használatában azonban inkább a honfoglaló magyarság keleti hagyományainak továbbéléséről beszélhetünk. A lakóépületektől távolabb álló, külső kemence a magyar települések – falvak – napjainkig fennmaradt, jellegzetes építmény lett (FODOR 1985, 51–70).

I. Munkahely

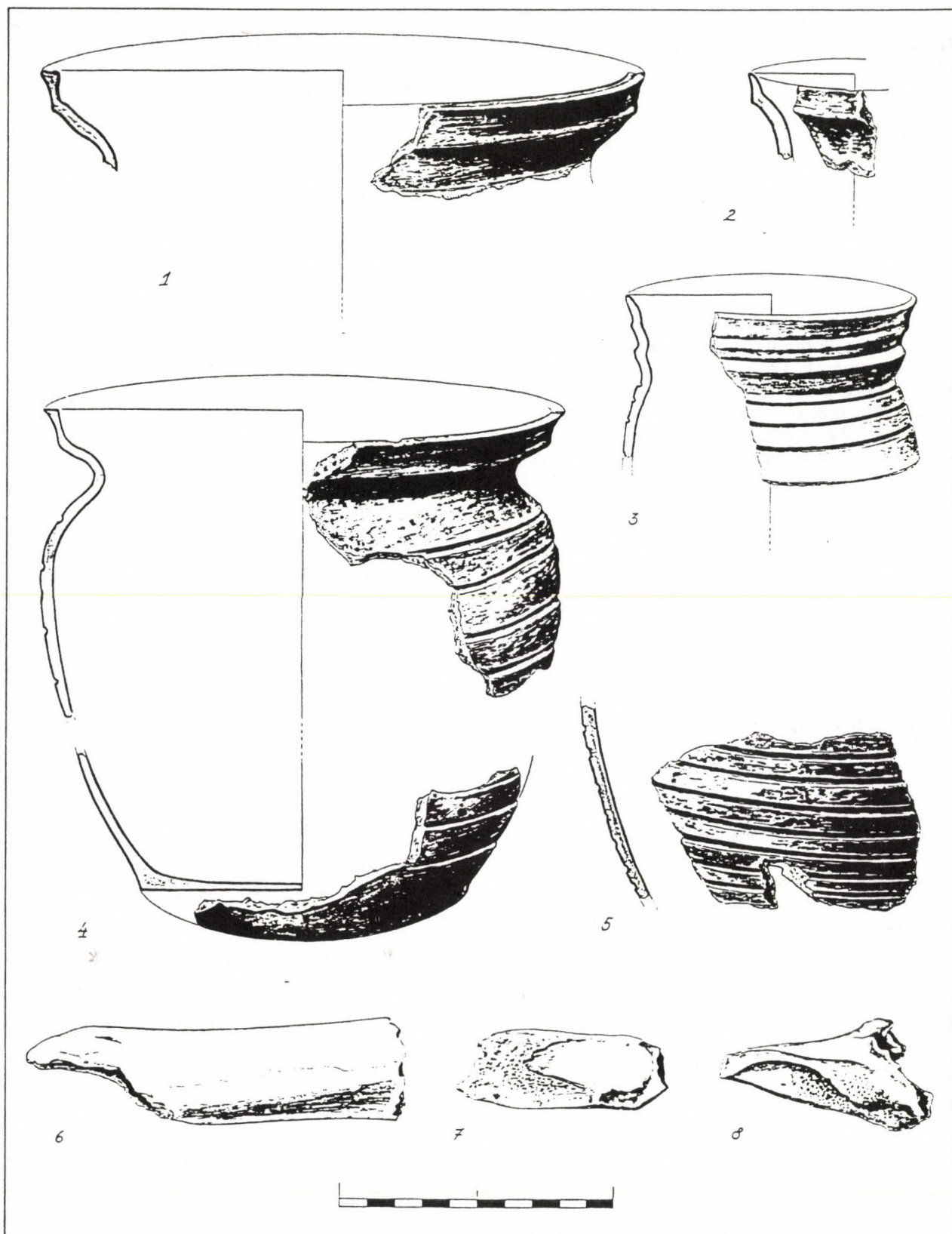
A régészeti kutatás legjelentősebb eredményei a lelőhely déli végén, az I. munkaterületen kerültek felszínre (3. kép). Ezen a területen sikerült meghatározni a falurészlet alaprajzának hozzávetőleges formáját, és kiterjedését a domb felszínén. A feltárt terület DK-i része üres volt, a szomszédos szántóföldön sem találtunk felszíni régészeti jelenségeket. A szelvény Ny-i oldalán, a 4 méter széles vízcsőárok

túloldalán is nyitottunk kisebb árkokat a település határainak megkeresésére. Csak az egyik szondában találtunk bolygatást, az újkori templom és kerítőfal kiszedett helyét. A többi szonda üres volt. A falurészlet tehát kb. 40 m széles sávban húzódott a dombhát tetején ÉNy-DK-i irányban. DK-i határa a szelvény szelvénytől pár méterre lehetett.⁶ A feltárt terület közepén 28x14 méteres területen helyezkedett el az újkori temetőkápolna, körülötte sírokkal és kerítőfallyal (1. kép). A kápolna D-i oldalán feltárt temetőrészlet sírjai között nem találtunk Árpád-kori jelenségeket, viszont a kápolna belsejében, és a kápolna É-i oldalán lévő sírokat különféle gödrökbe, kemencékbe ásták. A sírok betöltésében kormos, égett földdarabok, paticsok, cseréptöredékek, köztük XIII. századi, ausztriai edényekből valók is voltak (HOLL 1955, 184, 58. jegy, (10. kép 4)). A kerítőfal K-i oldalán két, nagy újkori beásás volt, homokot bányásztak erről a területről. Valószínűleg ezen a részen nem voltak jelentős Árpád-kori objektumok, ugyanis az újkori beásás két oldalán ebben a sávban már nem találtunk középkori leleteket. Bár az újkori kápolna és temető elválasztotta a szelvény É-i és D-i sarkában feltárt jelenségeket, néhány összefüggést mégis megfigyelhettünk a két terület között. Ugyanazokkal az építményekkel találkozunk, a leletanyag egyező, a XIII. század közepére, második felére jellemző tárgyakból tevődik össze. Mind a két sarokban elválasztható a falurészlet három periódusa.

3. Gödör. A legkorábbi építmények egyike (3. kép 3). Egyik fele a tanufalban látható, a másik fele sajnos elpusztult az ásatási felület kialakításával (4. kép). Szabályos kör alaprajzú, 80 cm mély gödör volt, 120 cm átmérővel, függőleges oldallal. Alján fekete, kormos földet találtunk. Felette ferdén álló rétegben bedobált, nagyobb, vastag, égett tapasztásdarabok voltak, apró, vöröses paticsdarabokkal borítva. A felső réteg ismét faszenes, kormos föld volt. A gödörbe belevágták a K-Ny-i irányban haladó 12. vízlevezető árkot, amelynek szürkésbarna humuszos betöltése élesen elvált a gödör fekete, kormos, faszenes földjétől.

12. Vízlevezető árok. 80 cm szélesen és 40 cm mélyen vált láthatóvá a tanufalban. K-i irányban 16 m hosszan tártuk fel, a természetes felszín enyhe lejtését követve haladt a Duna felé. Nem tudjuk meddig haladt, mert nem folytathattuk a feltárást (3. kép 12). Az árok betöltésében Árpád-kori, jellegtelen edénytöredékek voltak, korát a 3., 2., 6. és 18. gödrökben talált régészeti leletek határozták meg a XIII. századra.

2. Gödör. Közvetlenül az árok D-i oldalán találtuk. A szabályos kör alaprajzú, 115 cm átmérőjű gödörnek csak az alsó 15 cm-es része maradt meg. Aljában egy 14 cm mély, 40 cm átmérőjű kisebb gödör volt. A jellegtelen edénytöredékek között előkerült egy kis mé-

9. kép XIII. századi edénytöredékek. 1: 15. gabonásverem; 2-5, 7-8: 14. gabonásverem; 6: 4. ház cölöplyuka
 Figure 9. Les fragments céramiques du 13e siècle. 1: le silo 15. 2-5, 7-8: le silo 14; 6: le trou de pieu de la maison 4.

retű tálka felmagasodó peremdarabja, és egy nagyobb fazék bekarcolt csigavonallal díszített válltöredéke (3. kép 2).

6. *Gödör.* Félig a 12. árokba vágták (3. kép 6). A szabályos köralaprajzú, 92 cm átmérőjű gödör szabadtéri tüzelőhely volt. Nagyon elpusztult, csak 17 cm mélységben maradt meg. Alját 6–8 cm vastagon sárga agyaggal kitapasztották, amelynek csak a felső rétege volt átégve. A tapasztás felett égett, faszenes föld volt, apró paticsdarabokkal, néhány XIII. századi cseréppel és állatcsonttal.

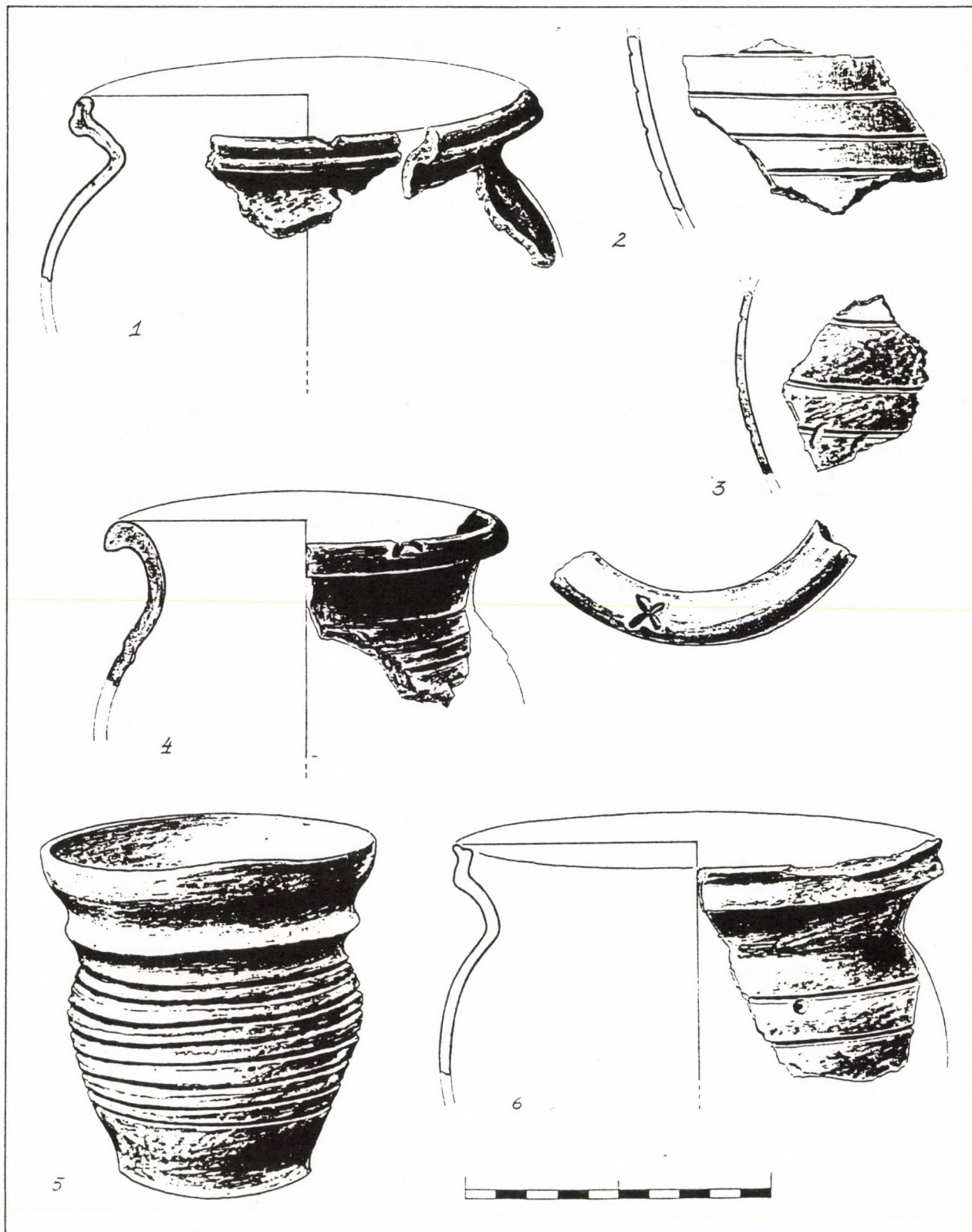
18. *Szabadtéri tüzelőhely.* Szabályos kör alaprajzú tüzelőgödör, körülötte karólyukakkal és hamus gödrökkel. Átmérője 106 cm, és 29 cm mélyen maradt meg, feneke közepén bemélyedt a bolygatatlan homokba. Egész alját 10 cm vastag, sima felületű átégett tapasztás fedte, 8–10 cm vastag, faszenes, hamus réteg volt rajta. Majd újabb, átégett tapasztás következett, ennek már repedezett volt a felülete. Kormos föld borította. A gödör D-i oldalán három kisebb karólyuk volt, a legnagyobb átmérője 11 cm, mélysége 16 cm. A melléte lévő 10 cm-es lyuk 10 cm mélységű, a legkisebb 8 cm-es lyuk csak 5 cm mély volt. A karólyukaktól D-re három kisebb, sekély gödröt találtunk, mind a kettőt belevágták a 12. árokba. A nagyobb, 8 cm mély gödör átmérője 38 cm volt. Alját sárga agyaggal kitapasztották, csak a felső rétege volt átégve. Tiszta hamu volt benne. A másik két gödörben is tiszta hamut találtunk. Az itteni gödrökben, a kormos földrétegekben Árpád-kori cserepek voltak (MAGYARSÁG NÉPRAJZA 72–77).

Az itteni szabadtéri tüzelőhelyek egymás mellettisége ismételten azt mutatja, hogy a házak közötti szabadtéri tüzelőhelyeknek pontosan kijelölt helye volt. A vékonyabb karólyukak ágasfák helyei, a kisebb gödrök pedig parázstartók lehettek. A település legkorábbi periódusában a 3. gödör keletkezett. A második periódusban kiásták a 12. árkot, majd betemették. A 3. periódusban az árok helyén a közeli ház, házcsoport szabadtéri tüzelőgödreit találtuk meg.

13. *Árok.* A 18. tüzelőhelytől 2 m-re, D-i irányban a 12. ároknál szélesebb árkot találtunk (3. kép 13). Az előző árokkal párhuzamos irányban haladt, a Duna felé. A természetes felszín enyhe lejtését követte. A tanufalban 110 cm széles, és 48 cm mély volt. Az ásatási területen a nyesett felszínen már csak 90 cm szélességben mérhettük. Az árok alja nem volt egyenletes, mert enyhe kettős vájattal ásták, É-i fele mélyebb volt. Az árok egész kiterjedésében egyenletes, szürkésbarna humuszos betöltésű, amelyben kevés állatcsont és néhány eléggé jellegtelen Árpád-kori edénytöredék volt. Az 1. sz. kagylós gödör É-i oldala metszette az árok szélét. A 13. árkot is csak a kutatás határáig, 16 m hosszan tártuk fel.

4. *Ház.* Az árkoktól D-re, 6 m-rel távolabb került elő a falurészlet legjelentősebb építménye, egy különösen nagy alaprajzú, karóvázas falszerkezetű, kétosztású ház nagyobbik fele. A tanufalból induló É-i és D-i falak 11 m hosszúságban maradtak meg, a közöttük lévő távolság, a ház szélessége 3,8 m volt. Válaszfalal két helyiségre osztották (3. kép 4). A K-i helyiséget teljes egészében feltártuk, belső mérete 840x380 cm volt. A válaszfal Ny-i oldalán lévő csak 200 cm hosszan találtuk meg, mert a ház Ny-i vége belenyúlt a Vízmű 4 m széles vízcsőárkába. A vízcsőárok túloldalán nyitott szelvény üres volt, tehát a ház Ny-i fala a 4 m széles modern árok kiásásával semmisült meg. A ház teljes hossza 11 és 15 m között lehetett. A fentiek alapján a ház Ny-i traktusa jóval kisebb volt mint a K-i. A 380 cm széles helyiség belső hosszúsága legfőleg 550 cm lehetett. A ház tájolása a többi itteni építményhez hasonlóan az uralkodó széliránynak megfelelően ÉNy-DK-i irányú. Bejárata valószínűleg a D-i oldalon volt.

Az építésmódra és a falszerkezetre vonatkozó adatokat az É-i fal feltárása közben figyelhettük meg a legjobban (6. kép 3). A világossárga, bolygatatlan homokban sötétbarna folt formájában jelent meg az alapozási árok, a benne lévő cölöplyukakkal. A cölöplyukak betöltése valamivel sötétebb, lazább szerkezetű homok volt. Az alapozási árok szélessége 25–40 cm volt, az ettől nagyobb átmérőjű cölöplyukaknál még jobban kiszélesedett. Több helyen átvágtuk az alapozási árkot, alja lekerekített U-alakú volt. A különböző nagyságú és mélységű cölöplyukak sűrűn egymás mellett, nagyságuk szerint szabályosan váltakozva helyezkedtek el. Minden negyedik cölöp nagyobb, mint a közte lévők, átmérőjük 25 cm körüli volt. A kisebb karólyukak átmérője 12–15 cm volt. A nagyobb cölöplyukak a nyesett felszíntől mérve 30–40 cm mélyek voltak, áthatoltak az alapozási árok fenekén, attól 15–20 cm-rel, esetenként többel mélyedtek a homokba. A ház ÉK-i sarka felé haladva nagyobb cölöplyukakat találtunk. Különösen nagy, szinte gödör volt a sarokban, kisebb gödörben volt tulajdonképpen az előtte lévő három nagyobb cölöplyuk is. A saroktól számított 3. nagy cölöplyukban megtaláltuk a gerenda letörött hegyét, a gerenda átmérője 26 cm volt (6. kép 4). (A rendkívül rossz állapotban lévő farostokat bekenjük vegyszerrel, hogy kiemelhessük. Azonban az egyik reggelre illetéktelen személyek a farostokat elvitték és a kibontott házsarkot teljesen feldúlták.) A középkorban az ÉK-i sarokcölöp kiemelését követően egy 60 cm átmérőjű gödör keletkezett, ebben volt a legmélyebb (–55 cm) cölöplyuk. A *keleti falat* „támpillérral” építették. A 30 cm széles alapozási árok 90 cm-rel kinyúlt a ház É-i homlokzata elé. Nem találtunk benne cölöplyukat. A K-i falban csak három, 20 cm átmérőjű cölöplyukat találtunk, az egyikben ugyancsak bennmaradt a törött gerenda vége (6. kép 5). Az alapozási árok a DK-i sarok előtt elvékonyodott, és véget ért. Ebben a mélységben nem csatlakozott a D-i fal alapozási árkához. A K-i fal cölöplyukaiból XIII. szá-

10. kép XIII. századi edénytöredékek. 1, 3: 10. kagylós gödör; 2: 1. kagylós gödör; 4: templom-szörvány; 5: 37. kemence;
6: 8. kagylós gödör

Figure 10. Les fragments céramiques du 13e siècle. 1, 3: le fossé de coquillage 10; 2: le fossé de coquillage 1; 4: la souvenir sporadique de la chapelle; 5: le four 37; 6: le fossé de coquillage 8.

zadi edénytöredékek, köztük egy barna korsó válltöredéke kerültek elő (8. kép 1). Egy másik lyukban pedig faragott csonteszközt, fűröt találtunk (9. kép 6).

Az É-i fal egyik cölöplyukában egy nagy méretű ausztriai korsó peremtöredéke volt, szintén jellegzetes XIII. századi darab (8. kép 2). A ház déli falának alapozási árka csak nyomokban maradt meg. A DK-i saroknál 80 cm széles, és 25 cm mély volt. Az itteni 26 cm átmérőjű cölöplyukban is voltak farostok. Az alapozási árok nyomvonalában további, öt nagyobb, az alapozási ároknál mélyebb cölöplyukat találtunk, amelyek 15–20 cm-re mélyedtek a sárga homokba. A tanufal előtti 120 cm-es szakaszon még az alapozási árok alja is látszott, amelyben ugyanúgy helyezkedtek el a kisebb cölöplyukak, mint a szembenlévő É-i falon. A cölöplyukak elhelyezkedését nagyjából mind a két hosszú falon ugyanabban a ritmusban találtuk. A nagy cölöpök között 120 cm volt a távolság, köztük pedig 3–3 kisebb cölöp, illetve karó mélyedt a talajba. Az É-i házfalat 30 cm-rel mélyebbre alapozták, mint a D-it, aminek az lehet a magyarázata, hogy az uralkodó széljárásnak kitett házfalat erősebben kellett megépíteni. A válaszfal is alapozási árokba épült, a benne lévő cölöplyukak 20 cm átmérőjűek voltak.

Az északi és a déli házfal alapozási árkanak mélysége közötti különbség jól látszik a tanufalban, ahol az É-i árok 25 cm-rel volt mélyebb, mint a D-i.

A ház középkori járósintjeinek megállapításához a tanufalban találtunk adatokat. A metszetben jól látszottak a házfalak a közöttük és a felettük lévő rétegekkel (4. kép). A metszetben az É-i alapozási árok 60 cm mély volt, a D-i 35 cm. Egyikben sem volt cölöplyuk ezen a részen. A nagyobb cölöplyukakat ezektől a mélységektől még 15–20 cm-rel mélyebbre nyomták be. Ezek szerint valószínű, hogy az É-i fal belső oldalán előkerült kemencealj részlet a ház kemencéjéből származik. A Ny-i helyiség közepe táján elhelyezkedő kemence aljából megmaradt egy 66 cm hosszú, 5–6 cm vastag részlet. Rábontottunk, de csak 30 cm szélességben maradt meg a modern vízcsőárok széléig. A tanufal előtt nem jelentkezett a kemence alja, a vizsgált 30 cm-es sáv tehát a kemence K-i széle volt. Az átégett fenékalj 15 cm-re megközelítette az É-i házfalat, ami arra enged következtetni, hogy talán egybetapasztották a házfalal. A kemence omladéka, az égett paticsdarabok a ház É-i oldalán szétszóródtak, 130 cm hosszú, keskeny csíkban fedték az alapozási árkot, a ház külső oldalán lévő földréteget, követhető volt egy későbbi beásás, a 8. sz. kagylószárító gödör széléig. A kemence lapját, a paticsdarabokkal borított alapozási árkot, a ház É-i oldalán húzódó paticsréteget vastag, barnásfekete humuszos talaj borította, az a réteg, amelynek felső részéből más helyeken csak újkori leletek kerültek elő. Sajnos ez a réteg csak foltokban maradt meg a lelőhelyen, de jól elvált az őskori rétegeket borító, Árpád-kori, kemény barna földtől. A terület a ház megépítése előtt is használatban volt. Korábbi lakóépületekhez tartozó, szabadtéri tüzelőberendezések voltak ezen a helyen. A ház Ny-i

traktusában, a válaszfal mellett előtűnt egy korábbi, szabadon álló kemence részlete. A földbemélyített kemence padlója majdnem a ház déli alapozási árkanak aljával volt egy szintben. Megmaradt a 3–4 cm vastag, vörös fenéklap 170 cm hosszú és 130 cm széles részlete, az előtér hamus betöltése. A kemence szája valószínűleg ÉK-i irányban állt. Az őskori gödörbe ásott, hamuval betöltött előtéren haladt át a ház válaszfalának alapozási árka. A hamus előtérben egyébként néhány, jellegtelen, Árpád-kori cseréptöredék volt. A szabadon álló kemencét legkésőbb a ház építése idején töltötték fel.

17. Tüzelőgödör. A 4. ház építése előtti időszakból való, áthalad rajta a ház É-i fala. Szabályos kör alaprajza van, átmérője 90 cm, 40 cm mélyen maradt meg. Alján 8–10 cm vastag, égett, faszenes, barnás-vörös föld volt, felette 8–10 cm vastag faszénréteget találtunk, ezt 2–3 cm vastag szürke hamu fedte. Ez fölött a gödör világosabb barna földdel volt betöltve, amelyben jól látszott a ház északi alapozási árka. Az alapozási árok bemélyedt a faszénbe. A feltárás folyamán a gödörből csak egy, jellegtelen korongolt cseréptöredék került elő, azonban a gödröt méretei, rétegei, a többi cserepekkel jobban datált XIII. századi gödrök közé sorolják.

A ház időrendjének meghatározására a kétségtelenül nagy pusztulás ellenére is találtunk régészeti bizonyítékokat. Általános érvként ismételten említjük, hogy az egész lelőhelyen csak XIII. századi, középkori leletek kerültek felszínre. A század közepére, második felére jellemző leletanyag volt a ház pusztulási idejének közvetlen bizonyítékait szolgáló gödrökben is. Ezek nagy része a ház déli részét bolygató, 10. kagylószárító gödörből került elő. A nagy kiterjedésű, szabálytalan alaprajzú mélyület a ház közepe tájára került, elvágta a válaszfalat, a ház déli homlokzati falát, és a házhoz tartozó déli oldalon lévő, 7. árkot. A kagylógödör betöltésében nem sok, de annál jelentősebb XIII. századi edénytöredéket találtunk.

7. Árok. A 4. ház D-i oldalán, a házfalal párhuzamosan haladt. A tanufalban 65 cm széles és 44 cm mély volt. A kutatás határáig, 16 m hosszán tártuk fel. Egyenes, enyhén ferde síkban haladó oldalai lefelé összeszűkültek, vízszintes fenéke volt. A tanufalban az árok és a házalap közötti távolság 60 cm volt. Mivel sem az árok, sem az alapozási árok nem volt nyílegyenes, ez a távolság a házfalnál hol nagyobb, hol kisebb volt. Az árok a ház DK-i sarkát 20 cm-re megközelítette, itt az alapozási árok is nagyon kiszélesedett. Ez a jelenség valószínűleg a pusztulás következtében alakult ki. Az árok barnás-szürke, homokos betöltésében csak állatcsontokat találtunk.

14. Gabonás verem. A 4. ház DK-i oldalán, az árkon túl helyezkedett el (3. kép 14).

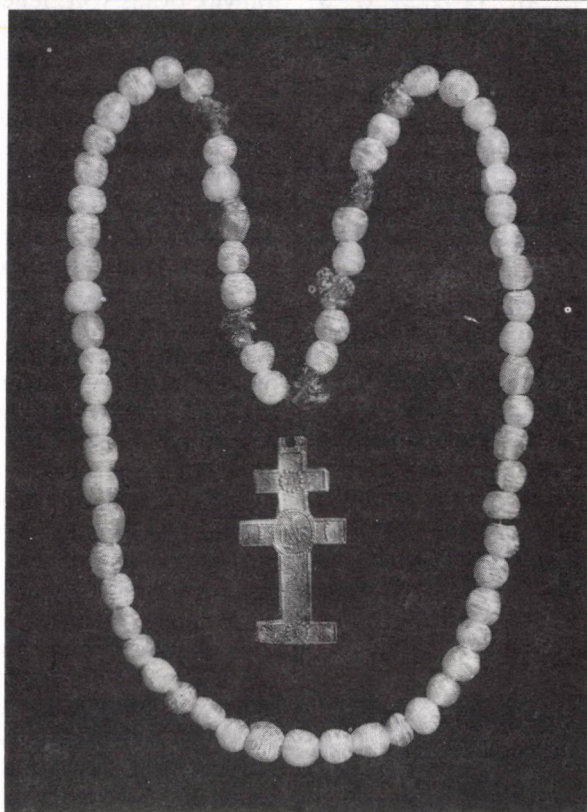
Szabályos kör alaprajzú volt, 165 cm átmérővel. A kibontás közben feltárult a verem formája. Szája 45

1

2

3

11. kép 1: XIII. századi bögre. 37. kemence előtere; 2: XIII. századi palack töredéke. 48. tűzhely; 3: rózsafűzér az 1. sírból.
XVIII. század

Figure 11. 1: Un pot du 13e siècle. L'espanade du four 37; 2: le fragment de la bouteille du 13e siècle. le foyer 48;
3: le rosaire du tombeau 1 (18e siècle)

ja 45 cm mélyen 130 cm átmérőjű körré szűkült, majd a méhkas alakú verem alján 110 cm mélyen értük el. A vízszintes fenék átmérője 178 cm volt. Betöltése laza szerkezetű, feketés-barna homok volt, amely egyenletesen betöltötte az üreget. A betöltésben néhány kisebb csomóban háztartási hulladék volt, apró paticsok, kődarabok, állatsontok és a XIII. század 2. felére, végére jellemző edénytöredékek. A leletgyűttesből kitűnik egy rendkívül finom kidolgozású, sárgásrózsaszín bögre töredéke (9. kép 3). Az enyhén kihajló, felmagasodó perem (átmérője 10,5 cm) alatt a bögre nyakán két, körbefutó, éles borda van. Az edény öblén, amelynek átmérője kb. 1 cm-rel kisebb, mint a peremé, mélyen bevéssett csigavonal fut körbe. A bögre legközelebbi analógiáját, egy 11 cm magas, fehér cserépbögrét ezen a lelőhelyen találtuk meg, a közeli szabadon álló kemence előterébe dobva. A 14. gabonásverem másik legfontosabb edénytöredéke egy fekete, szürke foltos, szemcsés anyagú fazék darabja (9. kép 4).

A kihajló, 21 cm átmérőjű perem külső oldala kettős tagolású, a fazék gömbölyded öblét körbefutó, bevéssett csigavonallal díszítették. Szinte mindegyik szigetszentmiklósi leletgyűttesben találtunk palack töredékeket. Ebben a veremben egy szemcsés anyagú, szürke palack peremtöredéke került elő (átmérője 8 cm) (9. kép 2), a profilja ugyanolyan volt, mint a fehér cserép palackoké, amelyek a XIII. századi edények jellegzetes típusát alkotják (HOLL 1956, 179–181). Az állatsontok között két gondosan megmunkált darabot találtunk (9. kép 7–8). Az egyik lapos, vésőszerű szerszám, mindkét végét lemetszették és lecsiszolták. A másik eszköz metszett, csiszolt hegye megsérült, de ez is inkább egész keskeny vésőszerű szerszám lehetett.⁷

A rozsdás vasdarabok közül egy kovácsoltvas lemeztöredéket lehetett restaurálni, amely valószínűleg ásópapucsból maradt meg.⁸

15. *Gabonás verem.* Nagyobb volt, mint a 14. verem, de formája ugyanolyan volt. Szájának átmérője 190 cm, mélysége 125 cm volt. Enyhén homorú fenekének 220 cm-es átmérője volt. Betöltése ugyanolyan volt, mint a 14. gabonásverem feketésbarna homokja. Ez talán azt is mutatja, hogy a két vermet egyszerre szüntették meg. A leletanyagból egy fehér cserép palack nyaktöredékét és egy szürke fazék kihajló, külső oldalán kettős tagolású peremtöredékét emeljük ki (9. kép 1).

16. *Gödör.* A gabonás veremmel egy sávban helyezkedett el. A sekély gödörből, amelynek 160 cm volt az átmérője, csak az alja maradt meg (3. kép 16). Olyan föld volt benne, mint a veremekben. A leletek között volt egy hosszúkás folyami kavics, felszínén csiszolás nyomokkal. A tárgy formája is mutatja, hogy csiszolókönek használhatták.

5. *Gödör.* A 4. ház Ny-i oldalán került elő. Átmérője 120 cm volt, és 45 cm mélyen maradt meg (3. kép 5).

Betöltése világosbarna homok volt, két említésre méltó lelettel. Egy, kihajló, egyenes peremű, szürkés-fehér bögre piros sávos festésű peremdarabja, és egy kovácsolt vas olló összehajtogatott egyik szára.⁹

40. *Ház.* Az I. munkaterület É-i felében is előkerültek karóvázas falszerkezetű épületnyomok. Határozottan kirajzolódott egy két periódusú épület É-i fala, a hozzácsatlakozó keresztfalak részletével. (5. kép 40). Egy 5 m hosszú alapozási árok legalját sikerült megfigyelnünk, mert itt is az É-i fal alapozása mélyebb volt, mint a többi falé. Az átlag 20 cm széles alapozási árok ÉNy-DK-i irányban húzódtott, a tájolás megegyezett a lelőhelyen feltárt építmények tájolásával. Az alapozásrészletek körül körben lenyestük a felszínt, de nem találtuk az épület folytatását. Biztosan megállapítható volt az É-i fal teljes mérete. Az 5 m hosszú falhoz három keresztfal csatlakozott, K-i, Ny-i zárófal és középen egy válaszfal. Ezeket 250–300 cm hosszan követhettük, elenyésztek a bolygatatlan homokban. A D-i falból semmi sem került elő, így az épület pontos méreteit nem ismerjük. Az É-i fal alapárka egy-egy 20 cm átmérőjű az alapozási ároknál 5–6 cm-rel mélyebb cölöplyukban végződött. Az ÉNy-i sarokban lévő cölöplyuk ovális volt, lehet, hogy a cölöp kiemelésével nyúlt meg, de valószínűbb, hogy kettős cölöplyuk, amely az épület megújításával keletkezett. A sarkok közötti cölöplyukak helyeit legtöbbször az alapozási árok kiöblösödései mutatták. Átmérőik 16–18 cm között váltakoztak. A Ny-i zárófal alapárkában lévő cölöplyukak 5–6 cm-rel mélyebben voltak, mint az alapárok alja. A K-i zárófalból két cölöplyuk maradt meg, a DK-i sarkon az egyik és attól 2 méterre a másik. Mindkettő átmérője 20 cm volt. A cölöplyukak méretei, mélységadatai, valamint a cölöplyukakat és az alapozási árkot betöltő homokos, barna föld azonossága alapján az épület válaszfalát látjuk a belső térben előkerült cölöplyukokban. Az építmény a válaszfallal két kicsi, egy 200 cm és egy 240 cm széles helyiségre tagolódtott.

A látható alapárkon kívül, közvetlenül annak É-i szélén előkerült egy másik cölöplyukosor. A cölöplyukoknak csak a legalsó 3–4 cm-re maradt meg, az alapárokból már semmi sem látszott. Rekonstruálni lehet egy 7 m hosszú ÉNy-DK-i irányú falat, amelynek Ny-i zárófalából kettő, K-i zárófalából ugyancsak két cölöplyuk maradt meg. Valószínűleg ez az épület lehetett a korábbi, a megújított, átalakított kisebb épület alapozási árkát ásták mélyebbre, a stabilitás biztosítása érdekében. Mind a két épületrészlet vizsgálatánál felmerült, hogy az egymástól 100–120 cm-re elhelyezkedő 16–18 cm átmérőjű cölöpök között voltak-e kisebb karók. Ezek nyomait ugyanis nem találtuk meg. Az alapozási árkokban a cölöplyukok, kisebbek és nagyobbak betöltése elválik az alapozási árok barna földjétől. A nagy, 4. sz. háznál ezért jól felmérhetők voltak a különböző átmérőjű cölöp, illetve karólyukok. A 40. épületnél csak egyféle cölöplyukokat talál-

tunk. Ebből arra lehet következtetni, hogy a cölöplyukak között nem voltak kisebb karók.

Az épület középkori járósintjeire az épületet megelőző időszakból származó építmények maradványaiból következtethetünk. A kisebb épület válaszfala mellett, a nagyobb helyiségben, megfigyeltünk egy 70 cm átmérőjű, 5–6 cm mély kerek foltot, amelynek az alja és a széle égett volt. A barna égett homokos föld tele volt faszénnel. Ez a gödör eredetileg legalább 60–70 cm mély volt, ami egyben azt is mutatja, hogy az épület alapozási árkát körülbelül ugyanarról a szintről ásták. A középkori járósint ezen a területen is ugyanolyan magasságban lehetett, mint azt a 4. háznál megfigyeltük.

38., 39. Szabadtéri tüzelőhely. A 40. épületet megelőző időszaktól származik (5. kép 38–39). Csak az alja maradt meg, átmérője 80 cm. Az égett, bolygatatlan homokon 5–6 cm vastag, tiszta faszénréteg volt. A 39. gödör az előbbtől 50 cm-re helyezkedett el. Szabályos kör alaprajza volt ennek is, 88 cm átmérővel. 24 cm mélyen maradt meg, alját teljes felületén gondosan kitapasztották. Az 5–6 cm tapasztás alatt vastagon átégett a bolygatatlan homok is. A tapasztás felett vastagabb, 12–18 cm tiszta faszén réteg volt, majd a területről jól ismert rétegezethez követez, égett barna homokos föld paticsal, faszénnel, hamuval. Mindkét gödörhöz nagyjából ovális alakú előtér csatlakozott, amelyek a nyesett felszínen összeértek, de a gödrök aljánál szét lehetett választani azokat. Az előtér a felszínről indult, és fokozatosan mélyült a gödör felé. A nyesett felszíntől mérve 14 cm volt a legnagyobb mélységük.¹⁰ A tüzelőberendezéshez tartoztak a gödrök Ny-i oldalán 50 cm-re lévő parázsztartó gödrök. A nagyobb átmérője 35 cm volt, 10 cm-re mélyedt a homokba, egész alját beborította a 3–4 cm vastag tapasztás, amely felett tiszta faszén volt. Beleásták a kisebb, 28 cm átmérőjű gödröt, alján vastagon átégett a homok. Faszenes barna föld volt benne. A tüzelőgödrök előterét betöltő, barna homokos földben értékes, a kronológia szempontjából jelentős cserepek voltak. A szigetszentmiklósi leletanyag átvizsgálása közben feltűnt, hogy igen nagy mennyiségben találtunk barna cserépedény töredékeket. Ezek túlnyomórészt sima, vagy bekarcolt vonallal díszített oldaltöredékek voltak. A 38., 39. gödrök előterében találtuk meg az első, barna fazékperemeket. Egy 19 cm átmérőjű peremtöredék a kettős tagolású perem fejlett változata, a fedő fekvéséhez igazodó profillal (8. kép 8) (HOLL 1963, 339–340, 11. kép). A másik két darab legömbölyített peremű fazekakból származik. Az egyszerűbb változatnál a perem külső oldalán egy alig érzékelhető keskeny bemélyítés fut körbe, a fejlettebb változatnál két mélyebb hornyolással körbefutó bordát alakítottak ki a perem külső oldalán¹¹ (7. kép 4, 6–7). Ebben a leletgyűjtésben is volt ausztriai edénytöredék, egy szürke, redukált égetésű legömbölyített peremű fazék darabja.

37. Szabadon álló kemence. A 40. épület DK-i oldalán került elő (5. kép 37). A méretek rekonstruálásával úgy tűnik, a kemencét is ugyanarról a szintről ásták, mint az épület alapozási árkát. A kemence helyzete, és maradványai egyértelműen mutatják, hogy nem azért pusztították el, hogy a helyére valami más építmény kerüljön. Betöltése szinte egész világos bolygatatlannak látszó föld volt. A nyesés után a száraz homokban csak a kemence égett oldalainak gyűrűje látszott. A feltárás közben azonban kiderült, hogy a kemencét igen nagy gondossággal építették, az átlagostól eltérő technikai megoldásokkal. Tengelye É–D-i irányú volt, délre nyílt a szája. Fenéklapja szabályos kör alaprajzú, 105 cm volt a külső átmérője. Az 5–6 cm vastag, sötétvörösre égett oldalfalak 20 cm magasságig megmaradtak. A kemencefal mögött a bolygatatlan homok is vastagon átégett. A kemencefenék belső átmérője 92–94 cm között váltakozott. A nyesett felszínen a kemencefal gyűrűjének 80 cm volt az átmérője. A méretekből egy olyan kemencét lehetett kiserkeszteni, amelynek belső magassága 40 cm körül lehetett. Szájánál egymással szemben két 18 cm átmérőjű cölöplyukat találtunk, amelyek vékonyan, 2 cm vastagon körbe voltak tapasztva. Véleményünk szerint a kemence szája tulajdonképpen két, körbetapasztott cölöp volt. Mivel a köztük lévő távolság csak 20 cm, elgondolkozhatunk azon, hogy mit lehetett ezen a nyíláson át ki-berakosgatni. A kemence aljában nem voltak cserepek. A fenéklapot nagyon vékony kormos, hamus réteg fedte, amelyet könnyen lesöpörhettünk. A kemence aljában a szája előtt egy 25 cm átmérőjű, 6 cm mély gödröcske volt, szándékosan így készült a tapasztás. Nyaka a két cölöppel együtt 30 cm hosszú volt. Az ovális előtér alja a kemence szájától 20 cm-ig mélyült, majd egyenletesen felmagasodott jelen esetben a nyesett felszínig. Hossza 150 cm, szélessége a kemence szájánál 100 cm, vége felé 50 cm-re keskenyedett. Az egész előtér alját vastagon letapasztották. Az 5–11 cm vastag szürke padló rendkívül tömör, szilárd anyagból készült, a felületén csak kisebb repedések látszottak. Egészében ki lehetett emelni.¹² A kemence betöltésében egyetlen régészeti lelet volt, egy 4 cm hosszú, tömör ólomrudacska. Az előtér világos, barnássárga betöltésében pedig egy fehér cserép bög-rét találtunk, ferdén felmagasodó peremmel, vállán körbefutó, bevéssett vonalköteggel (10. kép 5, 11. kép 1). A XIII. század végi budai leletek között találnuk hasonló darabokat (HOLL 1963, 369, 67/1–3. kép).

A fazekastelep maradványai

A XIII. század folyamán, valószínűleg a század vége felé, az I. munkaterületen feltárt épületek elpusztultak. Elképzelhető, hogy a házat lebontották, erre mutatnak a deformálódott cölöplyukak, és a lyukakba törött gerendavégek. A famaradványok korhadtak voltak, nem égették, s ez lehetett a törés oka is. A ház megújítására ezen a területen nem nagyon volt lehetőség, mert amennyire lehetett már az első építés-

nél is kikerülték az őskori gödöregyütteseket. Tapasztalataink szerint az Árpád-korban nem igen építettek a korábbi, bolygatott talaj felszínére, főként a lakóépületek helyét választották ki nagy körültekintéssel. A szigetszentmiklósi ház helyét azonban nem hagyták fel véglegesen, a megszüntetett falurészlet helyén fazekastelepet alakítottak ki. Négy kagylószárító és 15 agyagkitermelő gödröt tártunk fel a település legutolsó periódusából.

1. *kagylós gödör.* Szabálytalan alakú mélyület, átmérői 161 és 135 cm, mérhető mélysége 15 cm volt. Jellegtelen Árpád-kori, főként fehér cserépedény töredékek voltak benne (10. kép 2). Az egész gödör barna földdel kevert, folyami kagylóval volt tele. A gödör ÉNy-i oldala belenyúlt a 13. sz. árokba (3. kép 1).

8. *kagylós gödör.* A kutatószelvény Ny-i tanufalánál látszik, hogy a gödör az újkori, fekete föld alatti, Árpád-kori réteg felszínéről indult. Szabálytalan, kerekded alaprajzú, fokozatosan mélyülő gödör (3. kép 8). Legnagyobb átmérője 350 cm, legnagyobb mélysége a közepe táján 170 cm. Nagy, őskori gödöregyüttesbe volt beásva. Betöltése szürkésbarna földdel kevert folyami kagyló volt. A gödör tetején kisebb csomóban háztartási szemetet találtunk néhány XIII. századi edénytöredékkel és állatcsonttal (10. kép 6). Az egész gödröt egyenletesen töltötte be a folyami kagyló. Ezt a hatalmas mennyiséget már nem lehet étkezési hulladéknak tekinteni, a kagylók felhalmozása ipari tevékenységre utaló mozzanat. A Dunából kiszedett kagylókat további felhasználás céljából tárolták, szárították ezekben a gödrökben.

9. *kagylós gödör.* Összefolyik a 8. gödörrel, ez volt a korábbi. A tanufalon mért szélessége 140 cm és 100 cm hosszan nyúlt be a szelvénybe. Mélysége 60 cm volt. A gödör felszínén a kézi nyésés közben egy vörös homokkőből készített malomkő töredékét találtuk. Kézimalom felső lapjából származik¹³ (3. kép 9).

10. *kagylós gödör.* A lebontott 4. sz. ház belsejébe vajták (3. kép 10.). Átvágta a ház belső válaszfalát, a déli homlokzati falat, és a házhoz tartozó déli árkot. Nagy kiterjedésű, szabálytalan alaprajzú mélyület, legnagyobb átmérői 380 és 450 cm. A nyesett felszíntől mérve általában 40 cm mély volt, de a közepe táján 60–80 cm-re mélyült. K-i oldalán egy 60 cm széles, 180 cm hosszú árok csatlakozik hozzá, amely menetelesen mélyült 60 cm-ig. A gödör betöltése barnás földdel kevert folyami kagyló volt. A kagylószárító gödrök közül ebben volt a legtömörebb a kagyló, szinte alig volt közötté föld. Elhelyezkedése miatt nagy figyelemmel tártuk fel, mert a benne található leletek kora mutatta a 4. sz. ház időrendjét. Elég kevés cserép volt a kagyló között, azonban mindegyik jellegzetes Árpád-kori darab (10. kép 3). Különösen fontosak egy barnásszürke fazék perem és oldaltöredékei. Ilyen fazekak legköze-

lebb a budai Várnegyedben és a királyi palotában voltak használatban a XIII. század második felében (10. kép 1). A kihajló szájerem domború külső szélét benyomott vonallal bordázták, az edény vállán pedig csigavonalban haladó vonaldíszítés volt. A másik jellegzetes töredéken az edény vállán a vonaldísz felett körömbenyomásos sor húzódik. Több vonaldíszes oldaltöredéket és elég sok sima fehér cseréptöredéket találtunk. Néhány állatcsont és törött kódarab zárja a leletek sorát. A gödör K-i oldalán lévő árokban egy kovácsoltvas fúró és egy hegyesvégű csonteszköz – fúró, ár – került elő.¹⁴ A feltárt terület D-i oldalán, a 11. gödör közelében még két kagylós gödör bukkant a felszínre, közel egymás mellett helyezkedtek el, de idő hiányában nem tártuk fel. Összesen tehát hat kagylószárító gödröt találtunk.

A kagylós gödröktől ÉK-i irányban 30–32 méterre 15 azonos jellegű gödröt tártunk fel (5. kép 22–36). Az első szembetűnő azonosság az volt, hogy mindegyiket őskori gödörbe, gödöregyüttesbe ásták. Általában kör alaprajzú volt, 100–160 cm átmérővel. Mélységüket csak a nyesett felszínről mérhettük, 20–60 cm között váltakozott. Az oldaluk függőleges, aljuk általában vízszintes volt, kisebb egyenetlenségek előfordultak. Mindegyik feketésbarna humusszal volt betöltve. Kevés leletet találtunk bennük, egy-egy állatcsontot, vasdarabkát, vagy néhány igen apró Árpád-kori cserépdarabot (8. kép 3, 5). Az a jelenség, hogy a többi Árpád-kori objektumtól eltérően ezeket a gödröket az őskori gödrökbe ásták, határozottan mutatja, hogy az őskori gödrök agyagos betöltését keresték. Az agyagossá vált betöltést jobban fel tudták használni, mint a bolygatatlan homokot. Ismételten megjegyezzük, hogy az „agyagbánya” közel 260 m²-nyi területén sem az őskori gödrökben, sem az őskori gödrök között nem találtunk Árpád-kori épületrészleteket, tüzelőhelyet, cölöplyukat. A jelenség megerősíti azt a feltevésünket, hogy az agyagkitermelő gödrök a kagylószárító gödrökkel egyidőben, a település lakó objektumainak pusztulása utáni időszakban keletkeztek.

Az Árpád-kori edények közül sokat kagylóporral soványított agyagból készítettek. Több lelőhelyről, így Pest-Buda térségéből is kerültek elő ilyen cserepek. Ez a technikai jellegzetesség vezetett bennünket a szigetszentmiklósi kagylógödrök rendeltetésének felismeréséhez. A publikált magyar leletanyagban a szigetszentmiklósihoz hasonló fazekasipari emlék a Buda-nyéki faluból ismert. Itt az egyik sekély gödörben egy élére állított malomkövet találtak, mellette rendkívül sok csigaház volt. A leletek az edénykészítéssel hozhatók kapcsolatba, ugyanis a csigaházpor is az agyag soványítására szolgált (ALTMANN 1973, 227). Agyagkitermelő gödrök más lelőhelyeken is előkerültek, de persze ezek nem mindegyikében volt edénykészítésre alkalmas nyersanyag. Az Árpád-kori falvak építményeinek jelentős alkotórésze volt az agyag, a „sár”, a tapasztás, de a kagylóporral soványított agyagot csak az edénykészítésre használták.

Sajnos a szigetszentmiklósi leletmentésen nem találunk edényégető kemencét.

A szigetszentmiklósi falurészlet kutatását a körülmények miatt befejezettnek kell tekintenünk, a felvetődő kérdésekre csak a rendelkezésünkre álló adatokkal válaszolhatunk. A szigetszentmiklósi ház három dolog, építésmódja, alaprajza és falusi környezete miatt érdekes.

Ma már elég jól ismerjük Árpád-kori falvaink földbemélyített házait, a legtöbb méretében, tetőszerkezetében, belső terének kialakításában egy típusba sorolható, bár előfordulnak különbségek az egyes részletek kialakításában. A kutatás általában ezeket a földházakat tekinti a falvak jellegzetes lakóépítményeinek. Egyre több, bár még mindig rendkívül kevés adat mutatja azonban, hogy falvainkban igen jelentős földföltti építmények is voltak. Ugyanezen adatok szerint a házak épített falát különböző építőanyagból, fából, téglából, paticsból, kőből, nem egyszer több anyag együttes alkalmazásával építették. A fa, mint építőanyag a ház falának megépítésénél többféle technológiában jelent meg. Az adatok a cölöp-karóvázas fal szerkezet kialakításának széles körű alkalmazását mutatják. Különböző rendeltetésű épületek, köztük lakóházak is, feltárultak az utóbbi években, de ezeket csak jobbra szűkszavú ásatási jelentésekből ismerjük. Székesfehérváron a XII–XIII. század fordulóján a püspöki székesegyház É-i és D-i oldalán földbe mélyített házakat építettek, majd a XIII. században tapasztott, sövényfalú házat emeltek. Ez utóbbit a templom É-i oldalán találták. Alapterülete 7x3 m volt. A két osztású házban kemence is volt. A régészeti leletek között malomkövek voltak, és különös lelet volt a házzal egykorú csecsemő csontváz, amelyet a padló alatt találtak (KRALOVÁNSZKY 1969, 70–71, KRALOVÁNSZKY 1990, 86). Esztergomban a Löwy S. utca 1. sz. alatti Árpád-kori ötvösműhelyben találtak a fal belső oldalán lévő deszkaborítást tartó cölöpök nyomait. III. Béla (1172–96) rézpénze is felbukkant a kisleletek között (HORVÁTH 1971, 65). Sopronban több faszervezetű házra bukkantak. A Lenin krt. 49. sz. alatt a római út felett sikerült megfigyelni egy nagy méretű, cölöpszerkezetű, sövényfonatos építmény karólyukait és járósíntjeit. A XIII–XIV. századi építmény valószínűleg raktár volt (GÖMÖRI 1987, 117). Az Új utcában a 18. 22–24. és a 23–25. sz. telkeken több, faszervezetű építmény részleteit tárták fel. A különböző építési periódusokat jól szét lehetett választani. A korábbi, XI–XIII. századi faszervezetű építmény falait nagyjából követték a későbbi, XIII–XIV. századi épület falai is. Az ásatók megállapították, hogy a korábbi, többször átalakított ház nem földbe mélyített ház volt. Az Új utca 23. sz. telken a XI–XIII. századi ház fa leletei között a sövényfonat részletei is előkerültek (TÓTH 1969, 69; TOMKA 1971, 72; GÖMÖRI 1976, 418–424). Különösen nagy méretű, földbe mélyített, cölöpszerkezetű raktárépület került elő Győrben, a sánc belső oldalán, a mai

Martinovics tér 3. sz. alatt. A közel 45 méter hosszú tárház a X. század 2. felében épült, egy korábbi földbemélyített ház romjaira. A cölöpszerkezetes ház pusztulása után újabb építkezés következett. A betöltött házhelyre a XI. század első felében újabb, nagy méretű, gerendavázas raktárt építettek. A feltárás során három, különböző méretű helyiséget sikerült megfigyelni. A gerendavázas raktársor 7 m széles volt és 16 m hosszan lehetett feltárni. Az égett, helyben fekvő, és bezuhant gerendák között sövényfonatos osztófal maradványai mutatták a helyiségek kialakítását. A raktár leégése után a XIII. században újat építettek, de ez már kő épület volt. A kő épület építését megelőző planírozásban XI–XIII. századi kerámiatöredékeket találtak, feltűnően sok volt köztük a cserépüstből származó darab (TOMKA 1987, 148–150).

A fenti, kiragadott példák Árpád-kori városainkból származnak és szemléletesen mutatják, hogy a különböző rendeltetésű épületek azonos építési technológiával készültek. Egyben azt is bizonyítják, hogy a cölöpszerkezetes, karóvázas, sövényfonatos építési mód az egész Árpád-korban ismert volt, bár még nem lehet bőséges adatokkal bemutatni a házak különböző funkció szerinti alaprajzi típusait. Ilyen technikával készített, föld fölé épített házat néhány, Árpád-kori földvárunkban is megfigyeltek. Ezek alaprajza természetesen más, mint a városi házaké. A Kazincbarcika-várdombi, kis alapterületű földvár közepén 5x6 méteres épület állott, amely a földesúr lakóháza volt (MIKLÓS 1985, 147). Az építési technológia tehát önmagában sem korszakot, sem épületfípust nem jelöl. Ezért a szigetszentmiklósi ház építési technikája szerint beilleszthető az Árpád-kori építmények sorába. Különös jelentősége pedig abban áll, hogy falusi környezetben sikerült megfigyelni.

A következő problémakör a szigetszentmiklósi ház alaprajzával, és ebből következően a ház méreteivel kapcsolatos. Az Árpád-kori falvakban a földházaktól eltérő, jóval nagyobb alapterületű építményeket is feltártak. Például Tiszaeszlár-Bashalmon a 2. sz. földbeásott ház a lakóházaknál kétszer nagyobb alapterületű volt. A 6x3,7 méteres épületben valószínűleg valamilyen tágasabb helyet igénylő, közösen végezhető munka folyt, műhelynek tekinthető (KOVALOVSZKY 1980, 30–31, 41). Gazdasági épület, istálló lehetett a kardoskúti, árokkal körülvett, 7,6x4,2 m alapterületű épület. Tetőszerkezetét a ház belsejében a fal elé helyezett ágasfák tartották (MÉRI 1963, 28–36). Nagy alapterületű (6,95x2,6x3,8 m), mélypince, vagy valamilyen gazdasági épület Ópusztaszeren is volt (VÁLYI 1986, 225, 6. kép). A felsorolt példák mutatják, hogy a falvak lakói rendelkeztek azokkal a technikai ismeretekkel, amelyek a földbeásott lakóházaknál jóval nagyobb épületek kialakításához szükségesek. Ennek ellenére tény, hogy elég kevés, különösen nagy alapterületű falusi lakóházat ismerünk. A földbeásott gödörházak között több olyan is akad, amelyek 1–2 méterrel nagyobb az átlagosnál, de alaprajzukban, részleteikben beillenek az általános képbe. Építés-

módban, alaprajzi elrendezésben lényegesen eltért a kardoskúti téglalapozású ház. A 7x3,8 méteres félig földbeásott épülethez egy 3,8x3,8 méteres helyiség csatlakozott, ennek ágasfákkal erősített föld, vagy paticsfala volt. Így az épület teljes hossza 10,8 m, szélessége pedig 3,8 m. A házat a XIII. század első felében használták (MÉRI 1964, 19–27). Méreteivel, alaprajzával a szigetszentmiklósi házhoz hasonlít. A két ház közös alaprajzi jellegzetessége, hogy a nagyobb helyiség majdnem kétszer akkora, mint a kisebb. A szigetszentmiklósi háznál a kisebb helyiségben volt a fűtőberendezés, valószínűleg tapasztott kemence. Ebből talán arra lehet következtetni, hogy a kisebb helyiség szolgált az állandó tartózkodásra, méretei alapján lehetett konyha, vagy „lakószoba”. Ha összehasonlítjuk a földbeásott házzal azt látjuk, hogy méretei megközelítőleg azonosak a földházak méreteivel. A nagyobb helyiség nagyon sok mindenre szolgálhatott, lehetett műhelyféle, raktár, vagy valamilyen lakóházzal egybeépített gazdasági épület.

A szigetszentmiklósi házról nem lehet pontosan megállapítani, hogy a XIII. század melyik részében keletkezett. Az a körülmény, hogy a falurészletben három esetenként négy rétegeztséget látunk, arra mutat, hogy nem néhány évről van szó, valamivel nagyobb időhatárokat kell megállapítani. Az egyes építményekből előkerült leletek – hulladékok – a század vége felé mutatnak, ami egyértelműen csak a falurészlet pusztulásának, felhagyásának az ideje. A ház keletkezési idejének meghatározását nehezíti, hogy a tatárjárás (1241) mutató nagy, égett, pusztulási réteg nincs meg ezen a lelőhelyen sem. A pesti határ falvaiban többször felfigyeltünk erre a jelenségre. A közeli Soroksár-várhegyi Kerekegyháza faluban olyan telepjelenségeket találtunk, amelyek egyértelműen mutatják az egész középkoron át tartó, folyamatos élet nyomait. A tatárjárás előtti élet bizonyítékai a III. Béla (1172–1196) pénzeivel datált személtretegek, amelyekkel a korábbi település házait, kemencéit töltötték fel. A XX. Haraszi úton Szentdienes faluban is találtunk XIII. századi házakat, de ezekről sem tudtuk megállapítani, hogy a XIII. században közvetlenül a tatárjárás után vagy még előtte épültek-e.¹⁵

Könnyű lenne azt mondani, hogy a szigetszentmiklósi ház az átlagos lakóépítményektől eltérő rendelkezésű lehetett. Esetleg a falu társadalmilag kiemelkedő családjának volt a lakóháza.

Azonban pont Szigetszentmiklóson találtunk olyan telepjelenségeket, amelyek alaprajzi elhelyezkedéséből arra lehet következtetni, hogy ebben a falurészletben több ilyen ház állhatott egymás mellett. Ugyanis a lakóházakat kísérő építményeket megtaláltuk, amelyek nem igen lehettek mélyebben, mint a földbeásott gödörházak. A nyesett felszínen meg kellett volna találnunk a házak üregének betemetett faltartományait. Másutt, főként a lelőhely É-i felében megfigyeltük és fel is tárhattunk ezekből egyet. A feltárt cölöp-karóvázas falszerkezetű ház falubeli elhelyezkedésére a többi építmény elhelyezkedéséből követ-

keztethetünk. A legfontosabb adatokat az árkok, és azok áthelyezése mutatja.

A cölöp-karóvázas szerkezetű ház mindkét oldalán voltak árkok. Ezek kettős célból készültek, levezették a vizet, és elválasztották a lakóházat a tüzelőhelyektől (MÉRI 1962, 212–218). A déli árok a ház közvetlen közelében húzódott, az északit pedig a háztól hat méterre ásták. Így a két árok között 11 m volt a távolság. Az árkok között a lakóházzal egyidős, más építmény nem volt. Az ásatási összesítő alaprajzon jól látszik, hogy a tüzelőhelyek az északi (13.) árok külső északi oldalán, a gabonásvermek pedig a déli (7.) árok külső, déli oldalán helyezkedtek el. A hulladékgyödrök is az árkok külső oldalán voltak. A lelőhelyen feltárt árkok közül a háztól északra eső 13. árok volt a legmélyebb, s legszélesebb, ezért arra gondolunk, hogy ez az árok egyben két ház, két telek közötti határárok volt. Ebben egyetlen, a ház pusztulását követő gödört ástak bele, amely folyami kagylóval volt tele (1. sz. gödör). Tehát a lakóépítményekkel egyidőben ez volt az utolsó használatban lévő vizesárok. A 13. ároktól ÉNy-ra feltárt szerény telepjelenségek, tüzelőberendezések, gazdasági épületek csoportjának elhelyezkedése szintén valamilyen szabályosságot mutat. Ha a kutatási terület D-i határártól kiindulva egy vízszintes vonalat húzunk, a következő számokkal is kifejezhető jellegzetességeket figyelhetjük meg. A 13. árok a 0-ponttól számítva 16 méternél húzódik, déli oldalán, a 16 méteren belül helyezkedik el a 4. sz. ház. A 13. ároktól 3 méterre találtuk a korábbi, kisebb, betemetett árkot (12. sz.), helyén szabadtéri tüzelőhelyekkel. Következik az újkori temető és kápolna. A szentélyben még látszottak telepjelenségek, a 13. ároktól kb. 18 méter szélességben. (A 0-ponttól számított 34 méterig.) Ezután egy kb. 16 méteres üres sáv következett, a 0-ponttól számított 50 méterig. Itt egy újabb, tüzelőhelyes, gazdasági épületes részlet következett. Ezt a sávot megint egy kb. 20 méteres üres sáv követte, és a 0-ponttól számított 74 m körül az É-i munkaterület kemencéit, szabadtéri tüzelőhelyeit tártuk fel.

Végeredményben azt láttuk, hogy a lelőhelyen három olyan sávot különíthettünk el, amelyekben gazdasági épületek, tüzelőberendezések voltak. Az egyes sávok közötti távolság 25 m körül volt.¹⁶ Amennyiben az uralkodó, ÉNy-i széljárást figyelembe vesszük, és a 13. árkot határároknak minősítjük, azt látjuk, hogy a tüzelőberendezések a házak DK-i része előtt helyezkedtek el, a házhoz tartozó terület – telek – háztól legtávolabbi részén. Az eddigiek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a tüzelőberendezések közötti üres sávokban egy-egy, a feltárt 4. sz. házhoz hasonló lakóépület helyezkedett el. Az egyes telkeket elválasztó árkok egyben vizesárok is voltak. A feltárt jelenségek alapján megkísérélhetjük rekonstruálni az egyes telkek beépítési módját. A lakóházak az ÉNy-i határárok közelében helyezkedtek el, a 4. sz. ház ÉNy-i oldalán 6 m széles üres sáv húzódott. A ház D-i oldalán, közvetlenül a D-i fal előtt keskenyebb vízlevezető árok volt.

A D-i árok külső oldalán, de még a ház közelében ásták ki a gabonás és más élelmiszert tároló vermeket. A telek legtávolabbi, DK-i sarkában voltak a szabadtéri tüzelőberendezések, gazdasági épületek. A szigetszentmiklósi telkek hosszúságát nem sikerült megállapítanunk. A jelenkori földmunkákkal elpusztultak a házszor ÉNy-i és DK-i irányban folytatódó részletei. A különös szerencse folytán megmaradt jelenségeket tehát három egymás mellett szabályos távolságban kijelölt belső telek építményeivel azonosítjuk, amelyek világosan mutatják egy XIII. századi falu házainak szabályos alaprajzi elrendeződését. Mivel az építmények pusztulási rétegeiből teljesen egységes, XIII. század közepére, 2. felére jellemző leletanyag került elő, megállapíthatjuk, hogy a házak egyidőben állhattak.¹⁷

Gazdag leletanyag, különösen a cserépedények jelzik az itteni lakosság életmódjának, gazdaságának azokat a vonásait, amelyek a főváros, Buda és Pest közelségéből származnak. A falu népei a városi, városközeli piacokon változatosabb, értékesebb tárgyakhoz jutottak, a háziipari termékek mellett több külföldi árut is vásárolhattak. Feltűnően sok ausztriai import kerámiaedényt használtak (11. kép 1–2). Különböző, főként bécsi bélyeges fazekak, több plasztikus díszítésű nagyméretű korsó töredéke került a személtretegekbe. A budai, jó minőségű fehér és sárga asztali edényekkel együtt a XIII. századi kerámiaművesség legjobb termékei.

Nem tudjuk mi idézte elő a falurészlet pusztulását, illetve a terület lakóhelyként való felhagyását. A ré-

gészeti megfigyelések szerint a fazekas telep is megszűnt a XIII. század végén, anélkül, hogy például az összegyűjtött kagylókat felhasználták volna. A terület felhagyása lehetséges, hogy a XIII. század második felében lejátszódó birtokos változásokkal volt összefüggésben. Ebben az időszakban két nagyobb királyi birtokadományozásra került sor ezen a környéken, a margitszigeti domonkos apácák és a Háros szigeti premontrei kolostor javára. 1270 után kialakult az apácák taksonyi birtokközpontja, azonban adatok hiányában nem tudjuk, hogy a királyi adományozások milyen változásokat okoztak a környező falvakban. 1264-ben IV. Béla király a csöti premontreieknek adományozta a Csepel-szigeten lévő Háros falut, s ennek határleírásában említik Szőlóst, amely ekkor a visegrádi bencés kolostor tulajdona volt. Nem tudjuk, hogy a falu később mikor került a királyi birtokába. 1430-ban a király csepeli ispánja többek között a szőlősi jobbágyokkal is megtámadtatta a margitszigeti apácák taksonyi birtokát. A falu a török korban is lakott volt, a XVI. század közepén elég jelentős összeg, 23 008 akcse volt az adója (PEST MEGYE MŰEMLÉKEI II. 1958, 145).

Az 1989. évi leletmentés eredményeit látva úgy tűnik, hogy az egész középkoron át jelentős Szőlős falu helyével nem lehet azonosítani a kutatott területet. Itt egyértelműen megszűnt az élet a XIII. század végén. A középkor későbbi évszázadaiban Szőlős falu határának beépítetlen része, mezőgazdasági művelés alatt álló szántóföldje, vagy legelője lehetett.

Jegyzetek

- 1 A feltárás eredményeit az „M0” autópálya nyomvonalán előkerült (1987–1991) régészeti leletekről készült tanulmánykötetben „Szigetszentmiklós-üdülősori XI–XII. századi falu” címszó alatt tesszük közzé.
- 2 A szigetszentmiklósi Helytörténeti Gyűjtemény vezetője Vőd Imre a leletmentés helyszínén tájékoztatott a Vízmű építkezései során elpusztult objektumok elhelyezkedéséről, és megmutatta az általa összegyűjtött leleteket. Szíves tájékoztatásáért itt mondok köszönetet.
- 3 Az őskori kutatásokat dr. Endrődi Anna és Virág Zsuzsa vezette. Tanulmányomban és a mellékelt rajzokon az őskori objektumokat a kultúra megnevezése nélkül „őskori gödör” vagy „őskori gödöregyüttes” általános megnevezéssel említtem. A középkorinál jóval nagyobb területen folyt az őskori leletmentés, a középkori szempontból negatív területeken szórványcserepek sem voltak.
- 4 Az összegyűjtött régészeti leletek a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztályára kerültek.
- 5 Hasonló füstlő gödrök a Budapest XX. Soroksár Várhegyen feltárt XII. századi falurészletben is előkerültek. Közülük is kiemelkedik egy különösen nagy méretű, 2 méter mély, 2 méternél nagyobb átmérőjű gödör, amelynek rétegeztsége pontosan megegyezik a szigetszentmiklósi gödrök rétegeivel. Legfelső, hulladékkal betöltött rétegeből XII. századi edénytöredékek kerültek elő. A szerző ásatása 1987-ben. Feldolgozás alatt.
- 6 A feltárt terület D-i oldalán, a felszínen még egy kagylós gödröt találtunk, azonban idő hiányában ezt nem tártuk fel.
- 7 Az elfogyasztott állatok csontjaiból különféle szerszámokat, eszközöket készítették a szigetszentmiklósi faluban is. A kiválasztott csontdarabokat először levágták a megfelelő formára, majd a szűrő, vágó, kaparó éleket, hegyeket lecsiszolták. Az egyes csonteszközökön jól látszanak a használat közben keletkezett kopásnyomok is (MÉRI 1952, 61, XVIII. tábla 1–11; MÉRI 1964, 44; KOVALOVSKZI 1975, 213, 10. kép 9–22).
- 8 Teljesen ép, X–XIII. századi ásópapucsok néhány helyen már előkerültek, például Szabolcs-Kisfaludon is (FODOR 1975, 180; 6. kép).
- 9 A vörös, barnás festés a XIII. századi edényeken már elég gyakran megjelent. Legközelebb Budáról ismerünk festett edényeket (HOLL 1963, 339). A szigetszentmiklósi, összehajtott ollótöredék rugós, juhnyíró ollóból származik. Hasonló került elő Szabolcs-Kisfaludon (FODOR, 1975, 181; 7. tábla 2) és Kengyelen a IV/3. házból (LASZLOVSKZY 1986, 233. 13. kép).
- 10 Olyan földbeásott tüzelőgödröket, amelyekhez lejtős előtéren lehetett lemenni, legközelebb a Budapest XX. Soroksár-várhegyi lelőhelyen találtunk. A szerző ásatása 1987-ben, feldolgozás alatt.

- 11 A magyarországi Árpád-kori lelőhelyeken a barna színű cserépedények általában jelentős mennyiségben és gazdag formai változatban kerültek elő. Buda és Pest körzetében azonban a XIII. század elejére lényegesen csökkent a barna kerámia mennyisége, és a század folyamán szinte el is tűnt. Helyette a XII. század végén feltűnő, fehérre, vagy sárgásfehérre égő cserépedények terjedtek el. Az itteni falvakban más területekhez képest sokkal több, és változatos import, elsősorban ausztriai kerámia is eljutott. Ezért a szigetszentmiklósi kerámia leletegyüttes sokkal közelebb áll a pest-budai városi leletekhez, mint a hasonló korú alföldi falvak leletegyütteseihez (HOLL 1963, 340).
- 12 A Budapest Soroksár-várhegyi lelőhelyen több, olyan XII. századi szabadon álló kemencét tártunk fel, amelyeknél a kemence szájánál mindkét oldalon körbetapasztott négyzetes, vagy kerek cölöplyukat találtunk. Ezeknek a kemencéknek rendkívül keskeny, 25–30 cm széles szája volt. Egyelőre nem tudjuk, milyen funkciójuk volt a betapasztott cölöpöknek, és további kutatásra van szükség a kemencék rendeltetésének meghatározására is. Szerző ásatása 1987-ben, feldolgozás alatt.
- 13 Árpád-kori falvainkban jellegzetes leletek a malomkövek. Általában darabokra törve kerültek elő a hulladékgyűrtökből, de többé-kevésbé ép állapotban is találtak malomköveket a házak közötti szabad térségből (MÉRI 1964, 41). A Budapest XX. Soroksár-várhegyi lelőhelyen pedig igen sok malomkődarabot, vagy összetört malomkövet találtunk a házak kemencéibe építve. Szerző ásatása 1987-ben, feldolgozás alatt.
- 14 A legjobban pusztuló vaseszközök a kovácsolt vasból készült cigányfűrók és az árák. A szigetszentmiklósi fűró mindkét vége törött, de az egyikén még látszik a meneteles kiképzés indulása. Hasonlók ismeretek Doboz-Hajdúirtásról (KOVALOVSZKI 1975, 9. kép 26–27) és Tiszalök-Rázomról (MÉRI 1952, 62. XVIII. tábla 20).
- 15 A délpesti falvak területén végzett leletmentések során nem mindenütt találtuk meg a tatárjárásra utaló pusztulási rétegeket. Így volt ez a Budapest XX. Soroksár-várhegyi lelőhelyen 1987-ben feltárt falurészletnél is. Lehetséges, hogy néhány település kiesett a tatár sereg útvonalából, de az is elképzelhető, hogy például a feltárt soroksári falurészlet a tatárjárás idejére már elhagyott volt és az akkor épen álló házak a nagy kiterjedésű lelőhely más részén helyezkedtek el. Szigetszentmiklóson is elképzelhető hasonló helyzet, annál is inkább, mert a falut a soroksári Dunaág mocsaras, partmenti nádasai is védték a pesti oldalon portyázó tatár sereg elől.
- 16 Az okleveles adatok alapján feltételezhető, hogy a szabályos telekformák a középkor korábbi évszázadaiban már elterjedtek voltak. „A kimérés, felosztás munkáját a szabályosság lényegében leegyszerűsítette, csak az egyenes vonalak derékszögek kitűzését kívánta meg.” (MAJOR 1960, 42).
- 17 Az épületekkel beépített udvarhoz veteményes, szőlős, gyümölcsös, vagy szérűskertek kapcsolódtak. Konyha, illetve zöldséges kertek általában mindenütt a belső telken voltak, s az udvarokon lehettek gyümölcsfák is (SZABÓ 1969, 44–49).

IRODALOM

- ALTMANN 1973 J. ALTMANN, *Előzetes jelentés a nyéki faluásatásról*. BudRég 23(1975) 219–227.
- A MAGYARSÁG NÉPRAJZA Zs. BÁTKY, Táplálkozás. A magyarság néprajza I. 37–116.
- BÓNA 1973 I. BÓNA, *VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban*. Fontes ArchHung Bp. 1973.
- FODOR 1975 I. FODOR, *Vorläufige Bericht über die Ausgrabung des Dorfes Szabolcs-Kisfalud im Jahre 1971–73*. FolArch 26(1975) 171–177.
- FODOR 1985 I. FODOR, *Árpád-kori külső kemencéink keleti párhuzamairól. Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai*. Bp. 1985. 51–70.
- GÖMÖRI 1976 J. GÖMÖRI, *Die Erforschung der Gespanschaftsburg von Sopron*. Acta ArchHung 28(1976) 411–424.
- GÖMÖRI 1987 J. GÖMÖRI, *Sopron Lenin krt. 46*. RégFüz 40(1987) 117.
- HOLL 1955 I. HOLL, *Külföldi kerámia Magyarországon*. BudRég 16(1955) 147–187.
- HOLL 1956 I. HOLL, *Adatok a középkori magyar fazekasság munkamódszereiben*. BudRég 17(1956) 177–193.
- HOLL 1963 I. HOLL, *Középkori cserépedények a budai várpalotából*. (XIII–XIV. század) BudRég 20(1963) 335–386.
- HORVÁTH 1971 I. HORVÁTH, *Esztergom-Lówy S. u. 1. sz.* RégFüz 24(1971) 65.
- KOVALOVSZKI 1975 J. KOVALOVSZKI, *Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról 1962–1974*. ArchÉrt 102(1975) 204–223.
- KOVALOVSZKI 1980 J. KOVALOVSZKI, *Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon (Bronzkor, III–IV és XI–XIII. század)* Fontes ArchHung Bp. 1980.
- KRALOVÁNSZKY 1969 A. KRALOVÁNSZKY, *Székesfehérvár-Püspöki székesegyház*. RégFüz 22(1969) 70–71.
- KRALOVÁNSZKY 1990 A. KRALOVÁNSZKY, *The settlement history of Veszprém and Székesfehérvár in the Middle Ages. Towns in medieval Hungary*. Ed. by L. Gerevich. Bp. 1990. 51–95.

- LASZLOVSZKY 1986 J. LASZLOVSZKY, *Einzelhofsiedlungen in der Arpadenzeit. (Arpadenzeitliche Siedlung auf der Mark von Kengyel.) Acta ArchHung* 38(1986) 227–254.
- MAJOR 1960 J. MAJOR, *A telektípusok kialakulásának kezdetei Magyarországon. Településtudományi Közlemények* 12(1960) 34–55.
- MÉRI 1952 I. MÉRI, *Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és a Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről. ArchÉrt* 79(1952) 49–67.
- MÉRI 1962 I. MÉRI, *Az árkok szerepe Árpád-kori falvainkban. ArchÉrt* 89(1962) 212–218.
- MÉRI 1963 I. MÉRI, *Árpád-kori szabadban lévő kemencék. ArchÉrt* 90(1963) 274–281.
- MÉRI 1964 I. MÉRI, *Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. RégFüz* II/12 (1964)
- MIKLÓS 1985 Zs. MIKLÓS, *Árpád-kori (XII–XIV. századi) kisváarak Magyarországon. Középkori régészetünk újabb eredményei és időszak feladatai. Bp. 1985. 143–158. Szigetszentmiklós. Pest megye műemlékei. II. Szerk.: D. Dercsényi. Bp. 1958. 145–146.*
- PEST MEGYE MŰEMLEKEI 1958 I. SZABÓ, *A középkori magyar falu. Bp. 1969.*
- SZABÓ 1969 P. TOMKA, *Sopron Új u. 23–25. RégFüz* 24(1971) 72.
- TOMKA 1971 P. TOMKA, *Régészeti adatok a győri, mosoni és soproni koraközépkori sáncváarak történetéhez. SSz* XLI(1987) 147–155.
- TOMKA 1987 S. TÓTH, *Sopron, Új u. 18. RégFüz* 22(1969) 69.
- TÓTH 1969 K. VÁLYI, *Árpád-kori falusi építmények a szeri monostor területéről. ArchÉrt* 113(1986) 224–236.
- VÁLYI 1986

VILAGE ET CHANTIER DE POTERIE DU 13e SIÈCLE À LA LIMITE DE SZIGETSZENTMIKLÓS

Résumé

La route nationale „M0” autour de Budapest traverse un site archéologique d’une large étendue sur le côté de l’Est (Soroksár) de l’île Csepel. Les fragments céramiques préhistoriques et médiévaux trouvés sur la surface montrent que le site s’étend au chantier de Szigetszentmiklós de la Société des Eaux de Budapest. En 1988 et 1989 il y avait des fouilles archéologiques sur les territoires exposés. Au nord, avant la construction du pont neuf on a découvert une partie de village se composant de 5 bâtiments du 11e–12e siècles. Au sud, au bout du site, au chantier de la Société des Eaux il y avait les établissements restés d’un village du 13e siècle.

Par les fouilles archéologiques de 1989 on réussit à fixer les trois terrains de bâtir du village du 13e siècle. Mais sur le site gravement sinistré il n’a resté que les taches archéologiques de la maison de grande base et deux pièces. Au sud du segment 1 on trouva le fossé des fondations du mur de la maison avec ses places de pieux. Parmi les pieux de 25 cm de diamètre il y avait trois ayant 18–15 cm de diamètre. (Entre les pieux il y avait 120 cm de distance.) La vase de palot entre-pieux avait été probablement clissée par verge, puis complée par argile. La maison a une largeur de 3,8 m, on ne connaît pas exactement sa longueur, parce que la paroi de fermeture d’ouest de la maison a été dét-

ruite par le déblai d’un conduit d’eau de 4 m de large. La pièce plus grande de la maison avait un longeur de 8,4 m, les moins grandes a été incisées à 2,6 m par un fossé moderne. La longueur totale de la maison pouvait être entre 11 et 15 mètres. Dans la pièce moins grande le four servant le chauffage de la maison était près de la cloison. Les abouts pourris, brisés dans les trous de pieux montrent l’écrasement de la maison. Au côté du nord de la maison il n’y avait pas d’établissement, seulement un fossé de drainage à 6 m de la maison, qui était à la fois la limite des deux terrains. Tout devant le mur sud de la maison un petit conduit d’eau s’étenda aussi. A son côté extérieur il y avait le silo. Au coin sud-ouest du terrain étaient les foyers ouverts, les fosses fumantes et les fours en plein air. Pendant la découverte, en passant au nord-ouest de la maison 4 on a aperçu une bande vide de deux terrains et on trouva ses fossés et appareils de chauffage.

Il est apparu du rapport des phénomènes découverts que les bâtiments viennent de trois périodes de la colonie. Après le délaissement du bâtiment le plus tard (la maison 4) on a construit un chantier de poterie sur le territoire. Les trouvailles archéologiques du 13e trou de sécheur de coquillage creusé au milieu de la maison montre sa destruction. On a trouvé six fosses de sécheur de coquillages et quinze fosses

d'emprunt d'argile. Contrairement sur bâtiments, ces dernières avait été creusées uniquement au sol argileux, remué des fossés préhistoriques. Dans les fossés du chantier de poterie il y avait des trouvailles archéologiques unies, caractéristiques de la deuxième part et de la fin du 13e siècle. Le chantier de poterie cessa d'exister à la fin du 13e siècle, et puis le territoire

devena la parcelle de frontière libre, sous culture agricole du village médiéval „Szőlős”.

Au bout du 18e siècle on a construit une chapelle de cimetière sur le territoire avec un cimetière entouré du mur de pierre. Un rosaire d'un tombeau d'histoire moderne numéro 1 est une trouvaille marquante.

K. Írás Melis
Budapest
Budapesti Történeti Múzeum
Szent György tér 2.